

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО
 Факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв імені Валентини
 Волошиної
 Кафедра вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

«Формування музичної культури школярів засобами національного музичного мистецтва»

Студентки 2 курсу групи 2МС
 Галузі знань 02 Культура і мистецтво
 спеціальності 014 Середня освіта
 (Музичне мистецтво)

Пилипчук Інни Володимирівни
 Науковий керівник:
 кандидат педагогічних наук, старший викладач
 Кушнір Катерина Володимирівна

Національна шкала _____
 Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____
 Голова комісії _____
 (підпис) (ініціали, прізвище)
 Члени комісії _____
 (підпис) (ініціали, прізвище)
 _____
 (підпис) (ініціали, прізвище)
 _____
 (підпис) (ініціали, прізвище)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	7
1.1. Сутнісна характеристика поняття «музична культура»	7
1.2. Музична культура як форма пізнання в умовах національного мистецтва.....	17
1.3. Вплив вікових особливостей на формування музичної культури молодших школярів	29
РОЗДІЛ II ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА.....	37
2.1 Діагностика сформованості музичної культури молодших школярів....	37
2.2 Програма і організація роботи по формуванню музичної культури школярів на уроках музичного мистецтва в 4 класі загальноосвітньої школи.....	63
2.3 Результати дослідно-експериментальної роботи.....	69
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78
ДОДАТКИ.....	86

ВСТУП

Актуальність дослідження. Актуальність проблеми полягає в тому, що музична культура – одна з напрямів процесу виховання, яка є складовою частиною гармонійного розвитку людини. Вона так само необхідна, як і всі інші сторони виховання, і без неї не може сформуватися дійсно розвинена особистість. Розуміння прекрасного, ставлення до нього, естетичні оцінки явищ тісно пов'язані з ідейністю і нормами моральної поведінки людини. Особливо важливі ці аспекти для загального розвитку школярів.

В практиці загальної освіти сьогодні існує проблема розвитку музичної культури школярів. Музичний розвиток відбувається тільки на теоретичному рівні, не систематично і фрагментарно. В умовах шкільного навчання уроки музичного мистецтва зводяться лише до набуття знань, умінь і навичок, що свідчить про недостатньо повне використання можливостей музики для культурного розвитку учнів. Також, неабиякою проблемою залишається відбір змісту шкільних підручників із музичного мистецтва, їх конструювання та використання у навчально-виховному процесі.

Проблема освіти та виховання знаходили своє відбиття в працях М. Бунакова, В. Водовозова, В. Острогорського, М. Пирогова, М. Сумцова, К. Ушинського та інших педагогів. Під впливом їхніх прогресивних поглядів у вітчизняній педагогіці почали закладатися основи музично-естетичного виховання підростаючого покоління, провідне значення якого в розвитку особистості дитини в подальшому було розвинуто в працях українських і російських учених О. Апраксіної, Н. Ветлугіної, Л. Коваль, О. Рудницької, Г. Падалки, А. Щербо та інших.

Державна культурна політика наголошує на пріоритетності відродження та розвитку національних традицій у культурі та освіті, закликає звернутись до свого коріння, віднайти невідоме у своїй історії і, спираючись на ті факти, вибудувати шлях оновлення духовного життя нації.

Одним із найпотужніших засобів національного виховання є мистецтво. Воно виступає не тільки однією з найдосконаліших форм опанування світу у всій повноті його творчої універсальності, але і найбільш тонким інструментом «гуманізуючої соціалізації». Естетичні засоби впливу мистецтв, зокрема музики, на особистість є найбільш дієвими і творчо розвиваючими, оскільки формують найважливіші людські якості (А. Болгарський, Т. Завадська, Л. Коваль, О. Олексюк та ін.). На виховному потенціалі музичного мистецтва акцентували увагу у своїх роботах педагогічно-композитори: С. Воробкевич, А. Вахнянин, Д. Кабалевський, К. Стеценко та ін..

Сучасні напрямки розвитку загальної освіти вимагають розуміння музичної культури як важливої складової гармонійного розвитку та різнобічного виховання школярів. У цьому контексті важливе завдання стоїть перед вчителем музичного мистецтва, який повинен розвинути зацікавленість до музичних творів у вихованців, чутливість до сприймання та аналізу музики, допомогти відчувати у музичному творі образний зміст, почуття та переживання, адже все це якісно впливатиме на формування музичної культури школяра.

Проблемою формування музичної культури особистості займалися філософи (А. Щербо, Е. Ільєнков, А. Арнольдів, В. Кудін, В. Степін, та ін.); педагоги (Е. Ільєнков, Е. Абдулліна, О. Апраксина, Д. Кабалевський, Є. Назайкінський та ін.), музикознавці (Б. Асаф'єв, Л. Мазеля, А. Сохора, В. Цуккерман, Б. Яворський та ін.).

Важливі компоненти музичної освіти висвітлено в працях сучасних українських дослідників (Л. Беземчук, В. Бондара, Б. Бриліна, І. Зязюна, Л. Коваль, В. Лозової, Л. Масол, В. Монахова, П. Москаленко, С. Ничкало, О. Оніщенко, Г. Падалки, В. Рагозіної, О. Ростовського, О. Рудницької, А. Сохора, Б. Теплової, Л. Хлебнікової, О. Щолокової та ін.), які вивчали різні напрями розвитку емоційної сфери школярів, а саме виховання музичного й

художнього смаку, розвиток інтересу та любові до музики, заохочення до сприймання та використання мистецтва тощо.

Однак, не зважаючи на значну увагу науковців до формування музичної культури школярів, актуальність окресленої проблеми та окремі питання розвитку досліджуваного феномена зумовили вибір теми нашого дослідження: **«Формування музичної культури молодших школярів засобами національного музичного мистецтва»**.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити педагогічні умови формування музичної культури молодших школярів засобами національного музичного мистецтва.

Відповідно до мети поставлені такі **завдання**:

1. Проаналізувати наукову літературу з досліджуваної проблеми та на основі комплексного підходу уточнити сутність поняття «музична культура» молодших школярів.
2. Розкрити психологічні та фізіологічні особливості молодших школярів.
3. Визначити критерії, показники та рівні сформованості музичної культури молодших школярів.
4. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування музичної культури у молодших школярів засобами національного музичного мистецтва на уроках музичного мистецтва в початковій школі.

Об'єкт дослідження – процес формування музичної культури у молодших школярів засобами національного музичного мистецтва.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування музичної культури молодших школярів засобами національного музичного мистецтва.

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація науково-методичної літератури із проблеми дослідження для уточнення змісту поняття «музична культура»; *емпіричні* – анкетування, бесіди, пряме і непряме спостереження, тестування для

уточнення критеріїв і рівнів сформованості музичної культури школярів, педагогічний експеримент з метою перевірки ефективності педагогічних умов формування музичної культури учнів молодшого шкільного віку засобами національного музичного мистецтва; кількісна обробка та якісний аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі загальноосвітньої школи I-III ступенів №12 Вінницької Міської Ради. Загалом у дослідженні взяли участь 62 учня 4-их класів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорювалися на звітній науковій конференції у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, 4 квітня 2019 р.), доповідь опублікована в збірнику матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти студентських наукових статей «Актуальні питання мистецької освіти та виховання» (квітень, 2019 р.), та у науковому журналі «Молодий вчений», який входить до бази Index Copernicus (Херсон, березень, 2019 р.)

Структура та обсяг дипломної роботи: складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

Основний текст роботи викладено на **80** сторінках. Робота містить **3** таблиці, список використаних джерел – **66**.

РОЗДІЛ 1.

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Сутнісна характеристика поняття «музична культура»

Розроблення теорії музичної культури ґрунтується на філософських, культурологічних, психологічних та педагогічних працях. Її методологічною основою є культурно-антропологічний підхід, який дозволяє розглядати цілісне явище музичної культури як відображення закономірностей і особливостей розвитку людини: «Усю культуру, у тому числі музичну, можна розглядати як дзеркало, що створюється людиною для самопізнання та саморозкриття» [50, с. 48]. Водночас музика визначається як один із найважливіших факторів становлення особистості: музичності, свідомості, здібностей, духовного світу людини тощо.

Проблемою формування музичної культури особистості займалися філософи (А. Щербо, Е. Ільєнков, А. Арнольдів, В. Кудін, В. Степін, та ін.); педагоги (Е. Ільєнков, Е. Абдулліна, О. Апраксина, Д. Кабалевський, Є. Назайкінський та ін.), музикознавці (Б. Асаф'єв, Л. Мазеля, А. Сохора, В. Цуккерман, Б. Яворський та ін.).

Важливі компоненти мистецької освіти висвітлено в працях сучасних українських дослідників (Л. Беземчук, В. Бондара, Б. Бриліна, І. Зязюна, Л. Коваль, В. Лозової, Л. Масол, В. Монахова, П. Москаленко, С. Ничкало, О. Олексюк, О. Оніщенко, Г. Падалки, В. Рагозіної, О. Ростовського, О. Рудницької, А. Сохора, Б. Теплової, Л. Хлебнікової, О. Щолокової та ін.), які вивчали різні напрями розвитку емоційної сфери школярів.

Одним із важливих завдань музичного виховання є формування музичної культури школярів у процесі вивчення ними національних музичних творів. Державна культурна політика наголошує на пріоритетності відродження та розвитку національних традицій у культурі та освіті, закликає звернутись до свого коріння, віднайти невідоме у своїй історії і, спираючись

на ті факти, вибудувати шлях оновлення духовного життя нації. Проблема національного виховання підрастаючих поколінь хвилювала багатьох діячів освіти й культури, зокрема таких, як М.С. Грушевський, М.П. Драгоманов, О.В. Духнович, Ф. Прокопович, С.Ф. Русова, Г.С. Сковорода та інших. Вона знаходиться в центрі уваги й сучасних учених-педагогів М.І. Болдирева, В.С. Заслуженюка, Б.С. Кобзаря, О.Р. Мазуркевича, І.С. Мар'єнко, В.Ф. Фарфоровського, Т.М. Шашла та ін.

Виховання засобами національного музичного мистецтва стало одним із першочергових завдань вчителя музичного мистецтва. Музика – мова, якою спілкуються різні народи, яку добре розуміють і яка допомагає дітям відчувати, що таке добро і краса, стати розумнішими, дорослішими. Як вид мистецтва, музика тільки тоді має вплив на дитину, коли вона так чи інакше пов'язана з її потребами.

В шкільному віці ця потреба полягає в намаганні брати участь (бодай уявну) в різноманітних подіях (ототожнювати себе з героями музичного твору, літературного тексту тощо). Формування у школярів цієї потреби сприяє їх духовному розвитку через художньо-естетичні тематичні ігри на уроках музики та в позаурочний час.

Необхідною умовою цього важливого процесу є формування розуміння (відповідно до вікових особливостей) екзистенціальних понять: прекрасне і огидне, добро і зло, моральність і аморальність, гідність і приниження.

Саме музика через пробудження емоцій чи не найбільше виховує свободу духу. Чим гостріший у дитини внутрішній слух, тобто вміння вслухатися у тонкі порухи душі, їх відтінки, тим сприятливіші умови для сприйняття почуттів, втілених у художніх образах.

Формування музичного сприйняття як ядра музичної культури немислиме поза зв'язком музики і життя. Тому важливо домогтися, щоб дитина не тільки сприймала, а й переживала зміст музичного твору, його настроїв. Необхідно при цьому пам'ятати, що дитина прагне до самостійності, хоче виразити і передати те, що вона відчуває, бачить, чує, а не те, що їй

підказують. Використання з цією метою вільних ігор, що пробуджують фантазію, спонукає дітей до творчої діяльності, розвиває уяву, дозволяє виразити отримані естетичні враження, поділитися думками.

Музика як вид мистецтва – один з основних засобів звернення дитини до загальнолюдських духовних цінностей через власний внутрішній досвід, через особисті емоційні переживання. Вона виражає і формує ставлення дитини до всіх явищ буття і до самої себе [51].

У галузі загальної музичної освіти пильна увага до категорії «музична культура особистості» виникла на початку 80-х років ХХ століття, коли в практику загальноосвітніх шкіл було впроваджено концепцію Д. Кабалевського. Завданням своєї системи, викладеним у роботі «Основні принципи та методи програми з музики для загальноосвітньої школи», педагог вважав «виховувати в учнях музичну культуру як частину всієї їхньої духовної культури» [11, с. 4]. З того часу феномен музичної культури особистості стає традиційним для музичної (ширше – мистецької) педагогіки.

Як людство складається з окремих особистостей, так і загальнолюдська культура створюється та постає єдністю особистісних культур. Отже, реалізація культурного компонента освіти є одним із провідних завдань педагога. «..від кожного дитячого серця простягаються тисячі ниток до того великого і вічного, ім'я якому народ, його мова, культура, література, мистецтво, школа, сім'я...», – писав В. Сухомлинський. І наголошував: саме заради цього зв'язку серця кожного учня з невичерпною духовною культурою народу вчитель переступає щодня поріг школи [48, с. 136].

У сучасній освітньо-культурній політиці є підстави надавати особливого значення взаємозв'язкам культури та музичної (і взагалі мистецької) освіти, адже мистецтво є невід'ємною частиною культури, а будь-який вид мистецької освіти спрямований на формування митця, розвиток культури його особистості.

Естетичний смак особистості є складним психологічним формуванням. Він виконує в системі людських знань і уявлень певну функцію: служить

засобом узагальненого усвідомлення оточуючої дійсності, розуміння мети та змісту діяльності, виступає мотивом поведінки. Вагомий внесок у практичну розробку проблеми формування смаку особистості зробили українські вчені В.Г.Бутенко, І.А.Зязюн, Л.Г.Коваль, Л.Т.Левчук, В.І.Мазепа, Г.М.Падалка, О.П.Рудницька, В.О.Сухомлинський та інші. Естетичний смак залежить від того, яка культура впливала на його формування та які цінності були засвоєні особистістю.

Смак, що лежить в основі життєвої позиції людини, визначає її мету та прагнення, інтереси та потреби та, зумовлюючи її відношення до суспільства, до себе самої, формується під впливом соціального середовища, матеріальних і духовних цінностей суспільства, його культури та мистецтва. Тому розвиток музичної культури особистості є одним з шляхів становлення не тільки духовності, але й критеріїв смакових переваг.

Осягнення музичного світу здійснюється завдяки свідомому та глибокому оволодінню національними цінностями. У цьому складному процесі, школі належить провідне місце як фактору підготовки музично грамотної слухацької аудиторії. Для того, щоб надати широким масам слухачів можливість вибирати концертні зали, театри, потрібно сформувати та виховати суб'єкт культури, який був би в змозі вірно та грамотно сприймати національні цінності.

Музична культура школяра – феномен, із яким традиційно пов'язуються найбільші сподівання щодо впливу музичної освіти на людину.

Аналіз педагогічних джерел свідчить, що поняття «музична культура особистості» трактується вельми широко й неоднозначно, серед його тлумачень немає єдиного, вичерпного. Розглядаючи музичну культуру як особистісну характеристику, дослідники-педагоги наділяють її різним змістом, пропонуючи різноманітні підходи до структурування, кількісної та якісної характеристики окремих компонентів і їх розвитку в навчальній діяльності.

Відомо, що введення категорії «музична культура» як провідного цільового орієнтиру загальної музичної освіти належить Д. Кабалевському. У його роботі «Основні принципи та методи програми з музики для загальноосвітньої школи», написаній наприкінці 80-х років минулого століття, знаходимо фактичне ототожнювання феноменів музичної культури та музичної грамотності: «Музична грамотність – це у сутності музична культура, рівень якої не знаходиться у прямій залежності від ступеня засвоєння музичної (нотної) грамоти, хоча й передбачає знання цієї грамоти» [11, с. 19]. Тісно пов'язані в Д. Кабалевського поняття музичної культури та музичної діяльності. За оцінками послідовників, принцип діяльності – одне з найважливіших методологічних джерел концепції Д. Кабалевського, де «музична культура та музична діяльність створюють процесуальну тотожність. Музична діяльність виступає як передумова, умова, процес, форма, підсумок виявлення музичної культури людини. Водночас музична культура є перетворена, знята форма музичної діяльності» [49, с. 15].

Відгуком і педагогічною реакцією на концепцію Д. Кабалевського стали наукові дослідження щодо сутності, окремих компонентів або аспектів становлення музичної культури школярів:

- сутності й складових музичної культури школярів (Л. Горюнова, Л. Хлебникова) та системи оцінювання результатів їхньої музичної освіти (М. Семко);
- формування якостей молодших школярів – їхньої музично-естетичної культури в умовах позашкільної початкової музичної освіти (Н. Гузій) та культурно-дозвільної діяльності (І. Барвінок); музичної культури молодших школярів в умовах взаємодії загальноосвітньої та дитячої музичної шкіл (О. Грисюк), музичних здібностей на уроках музики (О. Коваль), музичних знань засобами мультимедійних технологій навчання (О. Чайковська), художньо-образного мислення (Н. Батюк), ціннісних орієнтацій у процесі

сприймання музики (О. Крюкова) та засобами музично-ігрової діяльності (О. Павлова);

- формування якостей учнів основної школи – музичної культури підлітків (Ю. Алієв), зокрема, засобами музики масових жанрів (Г. Шостак), потреби старшокласників у музичній самоосвіті за допомогою шкільних дискотек (З. Кальниченко), слухацької музичної культури підлітків (Н. Ломакіна);
- виховання вокально-інтонаційної культури молодших школярів у процесі роботи над музичним образом (О. Чурікова-Кушнір), інтересу до народної музики у підлітків на заняттях у вокально-інструментальному ансамблі (А. Болгарський);
- розвитку інтересу до музичного виконавства у старшокласників на основі особистісно-орієнтованого підходу (Т. Кротова), творчої активності молодших школярів у процесі інтеграції різних видів музичної діяльності (В. Холоденко), музично-творчих здібностей учнів у навчально-виховному процесі мистецьких шкіл (К. Стецюк) тощо.

Угорський композитор З. Кодай вважав, що музична культура є важливим компонентом у гармонійному вихованні людини, в рамках універсальної культури, що поєднує в собі традиції, художній смак та духовну цілісність. Метою формування музичної культури школяра, стверджував З. Кодай, є «проникнення у душу музики, прагнучи тим самим, щоб і музика проникла в душу учня». Автор наголошував, що основою музичної культури має стати саме національна музика – «виховання лише тоді може бути ефективним, коли воно проростатиме з рідної національної культури» [42, с. 54].

Вищеназвані наукові праці зумовили виникнення низки нових підходів до визначення музичної культури учнів. Так, у працях Л. Горюнової ця категорія інтерпретується як один із проявів духовного світу молодшого

школяра в музично-творчій діяльності; як феномен духовної культури, «якість особистості, що дозволяє чути-відчувати виразність звукового світу природи, людини, музичного мистецтва, забезпечує осягнення їхнього духовного зв'язку... спосіб цілісно-особистісного розвитку дитини, її морально-естетичного самовдосконалення у процесі художньої діяльності в опорі на художньо-образне мислення» [6, с. 11, 31].

У працях А. Катинене, М. Палавандишвілі, О. Радиної сутність музичної культури дитини вбачається у взаємодії різних видів музичної діяльності, їх результаті, а також у процесі діяльності, у ході якого формується музично-естетична свідомість людини: її інтереси, потреби, почуття, установки, естетичні оцінки, смаки, ідеали, погляди тощо. О. Ростовський тлумачить це поняття як індивідуальний соціально-художній досвід особистості в царині музичного мистецтва [40, с. 5].

Інноваційні тенденції виявилися й на рівні окреслення компонентного складу музичної культури школяра як складного інтегративного, багаторівневого утворення. Суттєво збагатився глосарій окремих компонентів музичної культури, пов'язаних із певними видами музично-естетичного опанування світу, зокрема сприйманням і виконанням музики. Наприклад, Н. Ломакіна дослідила слухацьку музичну культуру школяра-підлітка, визначивши її як інтегративну якість особистості, що виявляється у здатності учня до духовного збагачення засобами музики, яка сприймається та виконується в умовах навчання та дозвілля [19].

Отже, навіть стислий екскурс сторінками музично-педагогічних праць останніх десятиріч свідчить, що музична культура особистості є, за Н. Миропольською, «несуворим поняттям». Розмаїття описових визначень може пояснюватися складністю й недостатньою вивченістю означеного феномену, а також схильністю деяких дослідників (митців за покликанням) не до наукового, а до художньо-творчого й образного аналізу педагогічних явищ.

Розмірковуючи над вищенаведеними дефініціями, зауважимо, що, на наш погляд, сутнісна специфіка музичної культури школяра має визначатися

не лише «музично-професійними» ознаками, а й (за аналогією із загальною музичною освітою) певним ступенем «загальності». Остання зумовлена:

1) належністю музичної культури учню-немузиканту, що закономірно веде до менш глибокого «занурення» в царину власне музичних якостей (порівняно з професійно орієнтованою музичною культурою);

2) «виходом» музичної культури школяра за межі власне музичної властивості на горизонти різнобічного розвитку та виховання, що спричинено загальними тенденціями сучасних освітніх процесів.

Ці ж тенденції зумовлюють розуміння музичної культури школяра як більш широкого та, відповідно, менш глибокого (у порівнянні з феноменом професійної музичної культури) прошарку музично-естетичних якостей.

Важливими завданнями педагогічної науки є не лише обґрунтування поняття та складу музичної культури стосовно особистості школяра, а й виявлення наукових засад, дидактичних умов, методів і прийомів її формування в процесі музичної освіти. Розв'язання цієї проблеми ускладнюється обов'язковим урахуванням того музичного «космосу», тих музичних контекстів, що оточують дитину, адже «виховні зусилля можуть досягати мети лише в тому випадку, якщо вони не суперечать, а враховують їхній характер і природу» [49, с. 8].

Опанування учнями музичної культури суспільства базується на двох компонентах їх музичного розвитку:

а) музичній діяльності, серед різноманітних форм якої провідне місце займає сприймання музики;

б) музичній свідомості, що є складовою частиною суспільної свідомості, де центральною формою є музичний смак, рівень якого характеризується таким комплексом якостей, як діяльність, оцінка, знання, потреби, переконання.

У системі якостей музичної культури підлітків слід виділити такі показники, як музично-творча діяльність, система музичних уявлень, обсяг та якість музичних знань теоретичного та практичного характеру. Важливим

результатом залучення учнів до музичних цінностей є сформований музично-естетичний смак, що виступає центральним критерієм естетичної оцінки музичних творів. Розвинений смак – це високий рівень інтелектуальної та емоційної досконалості особистості, при якому система естетичних переваг визначається вмінням адекватно оцінити художні якості твору. Обов'язковою умовою оцінки творів є естетичний зміст, його втілення в образній художній формі.

Смак, виступаючи формою естетичної свідомості і елементом естетичної культури особистості, найяскравіше виявляється у творчості і забезпеченні спадкоємності естетичних цінностей. Однак вплив смаку на творчий потенціал учнів – не єдиний механізм його втілення: уява, фантазія, інтуїція також носять творчий характер.

Таким чином, участь у творчості з використанням різних форм музичної діяльності, розвиток смаку під впливом музично-естетичного потенціалу, формування оціночних орієнтацій – все це провідні ознаки, за якими визначається рівень культурного розвитку учнів.

Формування музичної культури дитини є одним із найбільш складних завдань сучасної музичної освіти. У педагогічних дослідженнях цей процес розглядається як частина загального процесу духовного розвитку людини, кероване соціально-педагогічне явище, сутність якого полягає в поступовому, безперервному, динамічному розвитку музичних і загальних здібностей і якостей особистості [43].

Процес формування музичної культури школярів складний і різноплановий. Д. Кабалевський виділяв у ньому етапи накопичення слухового досвіду (уміння при першому ж прослуховуванні «схоплювати» найбільш суттєве в порівняно великій кількості різних творів) і відточування музичної культури (уміння глибоко проникати в порівняно невелику кількість найбільш значних творів, багаторазово слухаючи й аналізуючи їх) [11, с. 22].

Сучасне розуміння сутності й завдань загальної мистецької освіти вимагає нових підходів до тлумачення процесу формування музичної культури дитини. На нашу думку, він передбачає послідовне та систематичне розширення художньої ерудиції учнів, набуття навичок вокальної й інструментальної виконавської діяльності, становлення основ етики й естетики музичного сприймання, послідовне ознайомлення з життям і творчістю представників національного та світового музичного мистецтва тощо.

Серед негативних чинників, що впливають на успішність формування музичної культури учнів, сучасні дослідники називають: розбіжність підходів до змістовного наповнення навчально-виховного процесу в сфері освіти, культури та серед учителів, відокремленість теоретичних і практичних знань, умінь і навичок, перевантаження школярів, недостатній рівень диференціації навчання, недооцінку важливості вияву та розвитку художньо-творчих здібностей кожної дитини тощо.

Поняття «музична культура» тісно пов'язана зі сферою музичної освіти й трактується як сукупність культурно-цивілізаційних надбань людства та інтегрована характеристика особистості. Разом з тим, музична культура визначається науковцями як професійна якість музиканта й характеристика дитини, що навчається в загальноосвітньому закладі.

У результаті вивчення наукової літератури визначено, що музична культура є важливим чинником формування духовності особистості та необхідним елементом гармонійного розвитку людини. Виявлено, що дослідники продовжують вивчати питання формування музичної культури підростаючого покоління і трактують це базове поняття як: систему, до якої входять музичні цінності, усі види музичної діяльності, усі суб'єкти такого роду діяльності з їхніми знаннями, навичками та іншими якостями (А. Сохор); поєднання музики та її соціального існування, „музичної грамотності” і „музичної діяльності” – набуття музичних знань і розвиток здібностей (Д. Кабалевський); поєднання традицій, художнього смаку та

духовної цілісності (З. Кодай); процес передачі суспільно-історичного досвіду музичної діяльності новому поколінню з метою художньо-естетичного збагачення дитини (О. Апраксіна); взаємодію різних видів музичної діяльності (О. Радинова); органічну та необхідну частину художньої та духовної культури особистості; складне інтегративне особистісне утворення, що виникає як поєднання музичних освіченості-розвиненості-вихованості та є необхідною складовою різнобічного розвитку та гармонійного виховання дитини (О. Лобова); міру засвоєння учнем цінності музичного мистецтва (Е.Абдуллін) тощо.

Отже, аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дав можливість трактувати музичну культуру молодших школярів як сукупність музично-практичних, художніх, пізнавальних навичок, які вказують на рівень освіченості та вихованості дитини у сфері музичного мистецтва.

В наш час за умов відродження національної культури розвиток музичної культури школярів неможливо уявити без прищеплення любові до національного музичного мистецтва. Наш наступний параграф присвячений розкриттю саме цього питання.

1.2 Музична культура як форма пізнання в умовах національного мистецтва

Оскільки з поняттям «національний», «нація», «етнос» часто вживається термін «народ», в першу чергу треба визначитись щодо термінології. Етнос – це природна й культурна єдність, для якої характерна цілісність, що склалась історично, спільність територій, особливостей мови, культури, побуту, а також єдність у сфері духовній, інтелектуально-психічній [58, с. 312]. Він формується рядом чинників як матеріальних, так і духовних, причому духовний аспект домінує, виступає вирішальним. З розвитком капіталістичної економічної формації із притаманною їй приватною власністю, особистою ініціативою і вільним ринком, пов'язаний перехід етносу до вищої форми свого існування – нації. Для неї, як до своєрідного

соціально-історичного явища, характерні спільність умов життя (економічних), території, мови, певних рис психології, що зумовлюють специфічний вплив, надають особливого забарвлення культурі та побуту. Отже, нація поряд з іншими спільностями, які передували їй і становили ієрархічні ступені послідовного підйому етносу, утворює єдиний історичний ряд, спричинений динамікою росту продуктивних сил і виробничих відносин [34, с. 238]. Соціальна ж спільність «народ» включає в себе на різних етапах історичного розвитку людства ті верстви і класи, котрі внаслідок об'єктивних умов, що склалися в суспільстві, являють собою реальну прогресивну силу, спроможну вплинути на розвиток суспільства. Вживаючи термін «нація», доречно дотримуватися позиції А.С. Свідзинського [60]. Аналізуючи виникнення націй, він наголошує, що нацією можна називати лише такий етнос, який усвідомлює необхідність власної держави [60, с. 19-20]. Дійсно на наш погляд певна спільнота людей починає виокремлюватися тільки тоді, коли ця спільність представляє окрему державу і виступає за захист її інтересів. Внаслідок створення перших держав сучасного типу поняття «нація» стало охоплювати всі стани, верстви, класи етносу, який створив конкретну державу, звідси й самі держави почали іменуватися національними. А оскільки домінуюча нація росла й розвивалася на своїй етнічній території, створила власну домінуючу культуру і мову, то це і стало підґрунтям для назви самої країни. Тому термін «нація» подекуди може вживатися не тільки в етнічному, але й в державному значенні (як в англійських країнах – nation).

Проблемою виникнення націй та пошуку основних чинників, що формують етнос як певний вид людської єдності, займався С. Рудницький – філософ, українознавець, академік, який виділяє п'ять рис, що об'єднують індивідуумів в одну національну групу:

- 1) антропологічна расовість (своєрідна будова тіла);
- 2) самостійна мова (разом з літературою і наукою);

- 3) питомі історичні традиції й устремління (на політичному, суспільному тощо шляхах);
- 4) питома культура (як матеріальна так і духовна) й поспільні культурні стремління);
- 5) питома суспільна і національна територія, на якій було, є або може бути питома національна держава» [58, с. 280-281].

Дійсно, ці риси ми можемо вважати основою самої суті нації. Адже ними сьогодні майже в повній мірі володіє український народ.

Українська нація, як і всі нації світової співдружності, має свою самобутню історію, глибоко гуманістичну ідеологію, власну філософію буття, оригінальну національну систему виховання.

Освіта і виховання є найважливішими компонентами культури, яка в усьому світі розвивається національними шляхами. Виховання – це насамперед засвоєння кожною особистістю духовності, культури рідного народу, його національного духу, способу буття. Відтворюючи себе з покоління в покоління (фізично і духовно) і турбуючись про вічність існування в дружнім колі народів світу, кожна нація (етнос) піклується про виховання дітей, щоб вони продовжували у віках історично-культурну спадщину батьків, дідів і прадідів.

Наука доводить, що справжнє виховання є глибоко національним за сутністю, змістом, характером та історичним покликанням. Закономірно, що різні ознаки, якості людей залежно від національної приналежності потрібно виховувати не однаковими, уніфікованими для багатьох народів, націй, а навпаки, різним змістом, засобами, методами виховної роботи, які виробилися в кожній нації протягом віків і які є складовою та невід'ємною часткою її самобутньої матеріальної, духовної та музичної культури.

Найважливішим завданням, що стоїть перед музичним вихованням молодших школярів, є формування духовної культури, що неможливе без необхідного орієнтованого спрямування її інтересу на національне мистецтво. При дослідженні даного питання були виявлені такі загальні риси

національної музичної культури, які дозволяють говорити про єдність музики і її соціального функціонування. Це складна система, в яку входять:

- 1) музичні цінності, які створені чи зберігаються в даному суспільстві;
- 2) всі види діяльності по створенню, збереженню, сприйняттю, використанню музичних цінностей;
- 3) всі суб'єкти такого виду діяльності з їх знаннями, навичками та іншими якостями, які забезпечують їм успіх.

Музична культура духовно-матеріальна за своєю природою. Основний її зміст полягає в музичних образах та інших явищах суспільної музичної свідомості (інтереси, ідеали, смаки, погляди). Проте всі вони повинні бути в різноманітних формах як самої музики (ноти, звукозапис), так і в ставленні до неї, її відображенні, осмисленні, задоволенні естетичної потреби.

Спосіб задоволення естетичної потреби виявляється як у одноразовому акті сприйняття художнього твору, так і в більш тривалому спілкуванні з ним. Наприклад, при прослуховуванні твору М. Лисенка на сл. Т. Шевченка «Гамалія» у слухачів виникає почуття причетності до подій, які пов'язані з визвольною боротьбою українського народу, а тривале сприйняття викликає не тільки естетичну насолоду, але і формує почуття глибокого патріотизму, гордості за свою національну культуру. Проте, щоб зрозуміти і осмислити сутність національної культури, необхідно усвідомити, що мистецтво має творчий, продуктивний характер. Твори мистецтва – продукт особливого роду, і їх вартість полягає не в предметності, не в їх речових якостях, а в тому, що вони є носіями естетичного сприйняття діючого фактору. Мистецтво виростає з життя, подібно до того, як творіння В. Шекспіра створювалися на цілком певному ґрунті суспільного життя Англії XVII ст., творіння Рафаеля, Леонардо да Вінчі, Тіціана відобразили розквіт ідеї гуманізму в Італії.

Ознаки професійного авторитету у царині музичної творчості за свій особливий внесок до національної культурної скарбниці ще за своє життя отримав М. Лисенко. Як єдина лінія історично детермінованого романтизму в

творчості сприймається українська композиторська традиція від М. Лисенка, С. Людкевича, Б. Лятошинського, Л. Ревуцького до В. Сильвестрова, М. Скорика, Є. Станковича і далі. М. Лисенку не тільки вдалося створити свій особливий стиль у музичній творчості, що виростає з національного фольклору і є ніби його майстерним органічним продовженням, не тільки започаткувати професійну музичну освіту і українську композиторську школу і підняти значення української народної творчості на високий щабель. М. Лисенко став більш ніж музикант: він виріс у громадянина, виразника надій та сподівань українського народу. І в цьому він закономірно порівнюється з І. Франком та Т. Шевченком. Основною проблемою, що стояла перед М.Лисенком, було здійснення перелому величезної ваги: створення національної музичної школи, втілення в музиці народності, піднесення музики до рівня передової, утвердження реалізму як провідного методу творчості. Основні зусилля М. Лисенка були спрямовані на творче засвоєння типових національних образів і мови української народної пісні [34, с. 330].

Педагогічні погляди таких знаменитих українських композиторів, як М. Лисенко, М. Леонтович та К. Стеценко вказують на глибоку переконаність у розвитку музичної культури за допомогою національної педагогіки. Саме К. Стеценко довів принцип взаємозв'язку музики з комплексом мистецтв. Він вважав, що слухові враження потрібно доповнювати сенсорними, адже знання здобуті на основі слухових вражень є неповними. М. Леонтович приділив увагу формуванню музичної культури школярів за допомогою пісні. Він сформував позицію головної ролі фольклору в процесі музичного виховання дітей, та пропонував починати оволодіння нотною грамотою з безнотного співу на основі народних українських пісень [4].

В період бездержавності в Україні XIX-XX ст., тобто в епоху найбільшого національного піднесення народів Європи твір мистецтва повинен бути в першу чергу символом боротьби, засобом впливу на індивіда,

а не об'єктом естетичної насолоди. Твори М. Лисенка, відповідаючи «вимогам» обох підходів (традиційний – коли твір розглядається «мистецькими» очима: у симфонії чи солоспіві увага зосереджується в першу чергу на рівневі новизни, досконалості тощо; другий спрямовується до «національних» ознак: у музиці – зв'язок з народно-пісенними джерелами, опора на традиції, форми і жанри, зрозумілі «для народу») на найвищому рівні засвоювалися, однак, на рівні масової свідомості українців. Тому значна частина високохудожньої спадщини композитора залишалася поза мистецьким усвідомленням, залишивши місце для декоративно-«обов'язкового», ритуального застосування. Але завдяки М. Лисенкові національна музична мова «... остаточно склалась як специфічна знакова система зі своїми конститутивними рисами, структурою, функціями, способами побутування та вияву» [15, с. 161]. М. Лисенко проявився в усіх жанрах творчості як композитор-новатор. Він збагатив їх новим змістом, новою музичною образністю та стилістикою. У кожному із музичних жанрів була створена нова якість національного стилю й зароджувалися ті стильові риси, які розвинулися в українській культурі ХХ століття [7, с. 128].

При слуханні дитячої опери М. Лисенка «Зима і весна» важливо, щоб учні відчули естетичну красу відображення народного пантеїстичного сприйняття природи з персоніфікацією різних її явищ, що виступають як живі істоти в основі сюжету. Яскравий народний колорит музики опер, формують його світогляд на засадах поваги до національного мистецтва, національної самобутності та художньої значущості. Навіть фантастичні герої казкових опер мають реальні людські риси, а їхні вчинки такі ж природні, як вчинки живих людей. Без осмислення власної історичної долі національна свідомість розмивається та розкладається, і такий народ рано чи пізно приречений зійти з історичної арени. Тому першочерговим завданням початкової музичної освіти є виховання нового покоління в Україні з національним складом мислення.

Даючи поради щодо добору пісень, М. Лисенко орієнтує вчителів на

пісні канонічного складу, засвоєння яких створює ґрунт для двоголосного співу. Здобутки та ідеї М. Лисенка були розвинені молодшими представниками його школи: П. Демуцьким, Г. Давидовським, М. Колесою та іншими.

Після «Молодощів» М. Лисенка дуже корисною і популярною, розрахованою на школярів та домашнє музикування дітей, була збірка К. Стеценко «Луна», та три випуски «Шкільного співаника» (1918 р.). Велику роль відіграє у репертуарі шкільного хорового співу однойменний збірник Ф. Колесси, який містить в собі три навчальні посібники з музичного виховання дітей, виданий у 1925р. у двох частинах. З огляду на виховну мету в збірнику знаходяться пісні, які розвивають любов до всього що добре і прекрасне, до рідного краю, до історичної традиції, до рідних, усвідомлення краси природи, співчуття людському горю. До збірника увійшли обрядові пісні, дитячі, жартівливі, колискові, історичні, козацькі, патріотичні.

Багато інших факторів свідчать про те, що українська музика є дієвим і реальним чинником загального європейського музичного процесу. Серед них:

1. Визнання хорової церковної музики Д. Бортнянського в Європі першої половини ХІХ століття, про що свідчать хоча б мемуари Г. Берліоза.

2. Широка популярність українського фольклору в побуті європейських столиць того ж часу. Поміж придворними танцями зустрічаємо український козачок, а вслухаючись у квартети Л. Бетховена, впізнаємо улюблені українські народні пісні.

3. Тріумфальні гастролі в 20-х роках нашого століття капели О. Кошиця, котра, по всіх континентах пронесла славу хорової культури України.

4. Визнання та престижні міжнародні преміє сучасним українським композиторам, серед яких В. Сильвесторов, Л. Грабовський, Є. Станкович, В. Зубицький та ін.

5. Виступи сучасних виконавців – О. Козаренко підготував цикл фортепіанних концертів, в яких пропагував національну гідність та красу творів М. Лисенка; Б. Деменко записав диск циклів прелюдій Б. Лятошинського, Є. Станкович «Цвіт папороті».

Тобто можна зібрати багато аргументів для утвердження тези про те, що українська музика дійсно існує в свідомості світової громадськості як загальний чинник національної музичної культури. Але насправді таке уявлення є ілюзорне і українське мистецтво було і залишається для світу «terra incognita» [37, с. 21].

У 20-ті роки ХХ ст. відбувалося прилучення дітей до музичного мистецтва через найближчу для них сферу – вивчення фольклору власного народу. З'явилося чимало спеціальних збірників: три збірки «Пролісків» Я. Степового, «Дитячі пісні» М. Вериківського, «Весняночка» В. Верховинця. Одним із найкращих творів у світовій музичній літературі для дітей є збічник Л. Ревуцького «Сонечко».

Музика Л. Ревуцького відбиває не лише національний колорит, а й втілює основні риси нації. Національна ментальність, перш за все, проявляється в життєстверджуючому та гармонійному звучанні, в рівновазі інтелекту та почуття. Яскрава національна своєрідність музики композитора полягає не стільки у спорідненості з народною піснею, скільки в умінні митця відтворити самотутні сторони життя українського народу, особливості психологічного складу та характеру нації.

Л. Ревуцький збагатив українську музику індивідуальними стилістичними знахідками. Композиторський стиль Л. Ревуцького формувався на основі глибокого й всебічного пізнання національного українського мелосу та перетворення традицій сучасної професійної музики. Дитяча вокальна музика в творчості композитора яскраво представлена у збірці «Сонечко», де оригінально оброблені народні пісні. Своєрідність почерку композитора найбільше виявляється у гармонізації пісень. Гармонійним знахідкам своїх попередників Л. Ревуцький надає характерних

рис національної музичної мови: видозмінення і ладове ускладнення закінчень фраз і кадансів, часте використання органних пунктів або численних модуляційних відхилень. Усі ці засоби надають музиці специфічного українського колориту.

До новацій Л. Ревуцького в галузі обробок народних пісень збірки «Сонечко» можна віднести використання гармонічних зворотів, вперше вжитих в цьому жанрі української музики – зіставлення простої діатонічної мелодії з хроматичним рухом інших голосів.

Вияв національного в музиці Л. Ревуцького є способом вираження своєї власної індивідуальності як представника народу [4, с. 85].

Представником української національної музики можна вважати і В. Косенка. Національний характер музичної мови митця полягає у використанні засобів виразності, що походять з українського народного мистецтва. Це проявляється в таких галузях: ладо-інтонаційна; ладо-гармонічна; акордова; методи розвитку; структура і голосоведіння тощо. Композитор значно збагатив українську музику новими формами та жанрами. П'єси дитячого репертуару спрямовані на формування духовного світу людини, виховання художньо-образного мислення, і характеризуються яскравою національною визначеністю. Підкреслюючи національний характер п'єс, композитор доповнює мелодію виразними контрапунктуючими голосами з хроматизмами, елементами перемінного ладу. В інших п'єсах В. Косенка («Дощик», «За метеликом») проявлення інтонаційно-образних властивостей народного мистецтва відчувається у ритмічній варіантності мелодичного руху.

Значне місце у творчості Ж. Колодуб належить музиці для дітей, яка написана в різних жанрах. Балети за казкою Г. Андерсена «Снігова королева» та «Пригоди Веснянки», мюзикли «Пригоди на Міссісіпі», «Принцеса» та «Незвичайні пригоди семи нот»; вокальні твори – «Музична абетка», що складається з авторських пісень на українські народні тексти, два зошити «Обробок пісень народів світу для дітей», кантата для дитячого хору та

оркестру «Слухай, країно!» та інші – увібрали в себе класичні традиції та глибинну фольклорну основу з сучасними засобами музичного мислення.

Багато уваги приділяє Г. Сасько створенню музики для дітей. Одна з особливостей творчості композитора – звернення до образів і тем, тісно пов'язаних з древньою та новітньою історією нашої Батьківщини. Звідси головний стилістичний орієнтир музичного митця – опора на фольклорну інтонацію, перетворену і осмислену з позицій сучасного художника.

Такий багатий набір ладових, поліфонічних та гармонічних засобів виразності, що походять з народної пісні, мають залучати дітей у коло національного мислення. П'єси відображають кращі риси мистецтва композитора національною забарвленістю, яскравою образністю, і надзвичайно важливо розвинути у дітей здатність до усвідомлення оцінки художніх цінностей української музики, естетичної довершеності музики.

Звернення композиторів до тем і сюжетів з народного життя визначає зв'язок мистецтва з народом. Композитори намагаються показати життя народу, його боротьбу за свою незалежність, розкрити народні характери, відтворити народні сказання, легенди, казки і, нарешті, зв'язати свою музику з народною піснею, зробити свої твори національними щодо їх музичного стилю. Українські композитори прагнуть зображати в своїх творах не прикрашене, ідеалізоване життя, а справжнє, сповнене і горя, і радощів, і прекрасних почуттів, і ясних надій, і кричущої несправедливості.

Пізнавальна і виховна функції музичної культури тісно пов'язані з її естетичною функцією, яка проявляє себе у двох площинах. По-перше, ніяка інша форма суспільної свідомості не здатна в такій мірі і з такою повнотою здійснювати естетичний вплив на людей. Музика, рішуче впливаючи на формування естетичних почуттів, вчить розпізнавати красу, втілену в явищах життя, насолоджуватися цією красою в звуках. Друга її естетична функція полягає в спонуканні до самостійного навчання суб'єкта, самостійного оволодіння багатствами цієї культури, активізації процесу її засвоєння. І

навпаки, чим більший досвід набутих знань, навичок, засобів, дій, тим повнішим і різноманітнішим стає емоційний відгук на неї [27].

Отже, як бачимо у вітчизняній музичній освіті ідея формування музичної культури особистості пройшла шлях від накопичення досвіду народної педагогіки та фольклорних традицій музичного виховання дітей – до розбудови основ національного музичного навчання (М. Лисенко, М. Леонтович, К. Стеценко, Я. Степовий, В. Верховинець та ін.) й визнання музичної культури учня важливим орієнтиром музичної педагогіки (Д. Кабалецький, О. Ростовський та ін.) [7, с. 10].

Український народ, маючи багатовікову історію, створив духовну культуру, в структурі якої помітне місце займає мудрий досвід навчання і національне виховання підростаючих поколінь. Через фольклор народ прагне навчити дитину відчувати і розуміти красу, де б вона не з'являлася, забезпечити єдність між естетичним розвитком дитини і її моральним вихованням, стимулювати потяг до художньої творчості, бажання приносити красу в навколишнє життя, працю, поведінку, виробити непримиренне ставлення до потворного, здатність ненавидіти зло і боротися з ним. В українському фольклорі чимало дитячих пісеньок, які розвивають у дітей чуття ритму, привчають малят виконувати прості ігрові і танцювальні рухи під мелодію пісні: плескати в долоні, притупувати ніжкою, помахувати ручкою, ставити руки на пояс тощо. Поступово з розвитком дитини, збагаченням її життєвого і музично-слухового досвіду коло пісень і танцювальних рухів розширюється, вони урізноманітнюються. Твори музичного фольклору своєрідно акумулюють у собі естетичний досвід народу, утверджують високі моральні й духовні цінності життя. Саме тому варто використовувати у музичній роботі зі школярами цей виховний потенціал народної музичної творчості.

Найважливішим жанром дитячого музичного фольклору є колискова музична поезія. Колискова пісня – найбільший здобуток народної педагогіки за всю історію людства. Саме з колискових пісень походить музичність всієї

української нації, яку неодноразово підкреслювали в своїх спостереженнях дослідники. Зокрема М. Грінченко писав: «Усім відомо, як багато обдарований самою природою український народ, скільки в ньому тонкого музичного почуття, здібності до співу, естетичного смаку, скільки в ньому любові, закохання в свою рідну пісню, найціннішу, найдорожчу перлину з його культурних багатств» [35, с. 13].

Виховне значення мають також жартівливі пісеньки. Вони допомагають дитині уважніше засвоювати правила хорошої поведінки, бути терплячою, не вередувати. Також велике значення набувають у національному вихованні підростаючого покоління звичаї, обряди, ритуали, пісні, свята, як складові традицій, виконують роль універсального регулятора поведінки людей, проявів їх емоційно-вокальної сфери. Великого значення у вихованні національності у дітей набуває гімн, а саме державний зі всією символікою. Який виховує у дітей патріотичність, любов та відповідальність за свою Батьківщину.

Музична культура людини невід'ємна від культури народу, до якого вона належить або серед якого живе. Тож педагогам потрібно реалізувати концепцію національного музичного виховання школярів на основі української культури, мови, народної творчості і фольклору. В узагальненому вигляді вона полягає у визначенні провідної ролі музично-пісенного фольклору в естетичному вихованні дітей; у зверненні до народної музичної творчості крізь призму її життєвих зв'язків із духовним, матеріальним та практичним світом людини; у твердженні високих моральних й духовних цінностей життя, відгострюючи розум та освіжаючи серце, вчить шанувати батьків, цінувати і любити рідну землю, виховує глибоке почуття патріотизму, гордість за свою національну культуру.

Отже, вирішальну роль у підвищенні загальнонаціонального статусу мистецтва, зростання його соціального значення відіграє науковий світогляд як ідейна основа духовної національної культури.

1.3. Вплив вікових особливостей на формування музичної культури молодших школярів

На сучасному етапі розвитку суспільства проблема формування і розвитку музичної культури школярів, зокрема, і формування та розвиток здібностей учнів молодших класів засобами національного музичного мистецтва в загальноосвітній школі, стає одним із ключових. Отримуючи певні знання, вміння і навички на уроках музичного мистецтва, школярі залучаються до творчості. У зв'язку з цим формуються їх переваги, інтереси, потреби, музичне мислення, уява, естетичний смак.

Питання про психофізіологічну специфіку розвитку в молодшому шкільному віці є дуже актуальним для нашого дослідження. У сучасній системі виховання молодший шкільний вік охоплює період життя дитини від шести до десяти років (I-IV класи школи). Поява молодшого шкільного віку пов'язана з виникненням в економічно розвинених країнах системи загальної і обов'язкової повної середньої освіти. З наукової точки зору мова може йти про відносно усталені, найбільш характерні риси цього віку. Його роль у психологічному розвитку дитини може змінюватися в залежності від зміни цілей та значення початкового навчання в загальній школі. Історично розбивається система і суспільного виховання дітей від дитячого садка до завершення середньої освіти.

Видатні психологи двадцятого століття Л. Виготський і Ж. Піаже настійно підкреслювали, що дитина – це маленький дорослий, що у нього інша логіка і інше, ніж у дорослих, сприйняття навколишнього. Тому значної уваги вимагає врахування та орієнтація на особливості сучасних молодших школярів.

Найбільш характерна риса періоду з шести до десяти років полягає в тому, що в цьому віці дошкільник стає школярем. Цей перехідний період, характеризується поєднанням рис дошкільного дитинства з особливостями школяра. Ці якості уживаються в його поведінці та свідомості у вигляді складних і суперечливих поєднань. Як і будь-який перехідний стан, даний вік

багатий прихованими можливостями розвитку, які важливо своєчасно виявити та підтримувати.

Практика показує, що адаптація дитини до школи відбувається не одразу. Це досить тривалий процес, який пов'язаний зі значним напруженням усіх систем організму. Лише через 5 – 7 тижнів поступово підвищуються та стають більш стійкими показники працездатності у дитини, спадає напруга та тривожність .

Кожен період психічного розвитку дитини характеризується основним, провідним видом діяльності. Так, для дошкільників основною є ігрова діяльність. Хоча у цей період дитинства, наприклад, у дитячих садах, діти вже вчаться і навіть трудяться. Все ж таки по-справжньому, що визначає їхню особистість, служить рольова гра у всій її різноманітності. У грі з'являється прагнення до суспільної оцінки, розвивається уява і вміння використовувати символіку. Все це служить основними передумовами, що характеризують готовність дитини до школи.

Особливо помітно виділяється етап початкового входження дитини в нові умови шкільного життя. З цього моменту гра поступово втрачає особливу роль у його житті, хоча і продовжує надалі займати важливе місце в повсякденній діяльності. Провідним видом діяльності молодшого школяра стає навчання, що істотно впливає на мотиви його поведінки та відкриває нові джерела розвитку його пізнавальних і моральних сил.

Більшість дітей психологічно підготовлені до цього. Вони з радісним очікуванням йдуть до школи, щоб зустріти тут щось нове, цікаве та незвичайне в порівнянні з будинком і дитячим садом. Ця внутрішня позиція дитини вкрай важлива. Це вказує на те, що бажаність новизни шкільного навчання допомагають дитині швидко адаптуватися й прийняти вимоги вчителя, щодо правил поведінки в школі, відносин з товаришами, розпорядку дня. Ці вимоги є суспільно значимі і обов'язковими та легко сприймаються дитиною.

Варто вказати, що існує інша сторона внутрішньої позиції дитини, що пов'язана з її загальним позитивним відношенням до процесу засвоєння нових знань і умінь. Ще до шкільного життя дитина звикається з думкою про необхідність навчання. Дорослі пояснили в свій час, для того, щоб колись стати тим, ким він хотів бути в іграх, йому потрібно вчитися. Але дитина не може елементарно уявити конкретного складу знань, потрібних в майбутньому. У школяра ще відсутнє утилітарно-прагматичне ставлення до цих знань. Він тягнеться до навчання взагалі, до суспільно значимих цінних знань. У цьому-то і проявляється в дитини допитливість, теоретичний інтерес до навколишнього. Цей інтерес, як основний мотив навчання, формується у школярів протягом усього його дошкільного життя, що містить розгорнуту ігрову діяльність.

Отже, відбувається усвідомлення дитини себе як школяра. В віці шести-десяти років дитина починає розуміти, що вона є індивідуальністю, яка, безумовно, піддається соціальним впливам. Вона знає, що головним обов'язком для неї є навчання, у процесі якого потрібно вчитися змінювати себе, привласнюючи колективні знаки (мова, цифри, ноти тощо), колективні поняття, знання та ідеї, які існують у суспільстві. У той же час дитина має знати, що відрізняється від інших і переживає свою унікальність, прагнучи утвердити себе серед дорослих і однолітків .

Зазначимо, що основні компоненти багатьох психічних якостей людини закладаються і культивуються у молодшому шкільному віці. Тому особлива увага учителів повинна бути направлена на виявлення резервів розвитку молодших школярів. Використання цих резервів дозволить більш успішно готувати дітей до подальшої навчальної діяльності.

Прийшовши у перший клас і протягом усього навчання у початковій школі дитина автоматично займає абсолютно нове місце в системі відносин людей: у неї з'являються постійні обов'язки, пов'язані з навчальною діяльністю .

Розвиток психіки молодших школярів відбувається головним чином на основі провідної для них діяльності навчання. Включаючись у навчальну діяльність, діти поступово виконують усі вимоги, а дотримання цих вимог передбачає появу нових якостей психіки, відсутніх у дошкільнят. Нові психічні якості виникають і розвиваються у дітей цього віку в міру адаптації до навчальної діяльності.

Також, у цей період змінюється взаємовідношення процесів збудження і гальмування. Гальмування (основа стримування, самоконтролю) стає більш помітним, ніж у дошкільнят. Однак схильність до порушення ще дуже велика, звідси – непосидючість молодших школярів. Свідома і розумна дисципліна, систематичність вимог дорослих є необхідними зовнішніми умовами формування у дітей нормального взаємовідношення процесів збудження і гальмування. Разом з тим, до семи років їх загальний баланс відповідає новим шкільним вимогам до дисципліни, посидючості і витримці .

Для першого етапу шкільного життя характерно те, що дитина підкоряється новим вимогам вчителя, що регулює його поведінку в класі і вдома, а також починає цікавитися змістом самих навчальних предметів. Безболісне проходження дитиною цього етапу свідчить про хорошу готовність до шкільних занять. Але далеко не всі діти шестирічного віку володіють нею. Багато з них спочатку відчувають ті чи інші труднощі і не одразу включаються в шкільне життя .

Варто зазначити, що важливу роль в період пристосування до шкільного середовища відіграє мотиваційна сфера учня. В основі мотивації, пов'язаної зі змістом і процесом навчання, лежить пізнавальна потреба. Вона народжується з більш ранньої дитячої потреби у зовнішніх враженнях і потреби в активності, наявних у дитини з перших днів життя. Розвиток пізнавальної потреби неоднаково в різних дітей: у деяких вона виражена яскраво і носить «теоретичний» напрям, в інших сильніше виражена практична орієнтація, у третіх вона взагалі дуже слабка [31, с. 185].

Навчально-пізнавальні мотиви закладені в самій навчальній діяльності та з опануванням способів цієї діяльності. Вони відображаються в пізнавальних інтересах, у спробі долати труднощі в процесі пізнання, проявляти інтелектуальну активність. Мотиви цієї групи та їхній розвиток залежать від рівня пізнавальної потреби, з якою діти йдуть до школи, і від рівня організації навчального процесу.

У цілому, мотиваційна сфера за період молодшого шкільного віку поступово переходить від аморфної однорівневої системи спонукань до ієрархічній побудові системи мотивів .

Розглянемо фізіологічні особливості дітей молодшого шкільного віку. Фізіологічний розвиток молодшого школяра зумовлений формуванням організму, що викриває нові можливості для його діяльності, розгортання та поглиблення зв'язків з соціальним оточенням. Водночас дозрівання стимулюється і впливами зовнішнього середовища, про що свідчить загальне прискорення фізіологічного розвитку дітей.

У молодшого школяра інтенсивно росте і добре забезпечується кров'ю м'яз серця, тому воно порівняно витривале. Завдяки великому діаметру сонних артерій головний мозок насичується достатньою кількістю крові, що є важливим для його працездатності. Вага мозку помітно збільшується у цей період. Інтенсивно збільшуються лобні долі головного мозку, які відіграють важливу роль у формуванні найбільш складних функцій психічної діяльності школяра.

Таким чином, у молодшому шкільному віці, в порівнянні з дошкільним, відбувається значне зміцнення скелетно-м'язової, системи, відносно стійкою стає серцево судинна діяльність, більшої рівноваги набувають процеси нервового збудження і гальмування.

Дитина ще дуже швидко стомлюється у цьому віці. Науковці, які досліджують психофізіологічні особливості діяльності першокласників, зазначають, що зростання фізичної витривалості, підвищення працездатності носять відносний характер, і в цілому для дітей шестирічного віку

залишається характерною висока втомлюваність. Їх працездатність зазвичай різко падає через 25-30 хвилин уроку і після другого уроку. Також дитина виснажується в разі відвідування групи продовженого дня, а також при підвищеній емоційній насиченості уроків і заходів .

Зазначені анатомо-фізіологічні зміни сприяють пізнавальному та особистісному розвитку молодших школярів. Все це винятково важливо тому, що початок шкільного життя - це початок особливої навчальної діяльності, що вимагає від дитини не тільки значного розумового напруження, а й великої фізичної витривалості .

Молодший шкільний вік називають вершиною дитинства. Дитина зберігає багато дитячих якостей – легковажність, наївність, погляд на дорослого знизу вгору. Але він вже починає втрачати дитячу безпосередність в поведінці, у нього з'являється інша логіка мислення .

Важливим аспектом для нашого дослідження є те, що голосовий апарат і характеристики голосу молодшого школяра теж мають свої особливості, які педагогу необхідно враховувати в своїй роботі. Дитячі голоси відповідають приблизно голосам жіночого хору. Відмінність полягає в ширині діапазону (він трохи менше). А так само різний у характері звучання. Дитячі голоси більш «світлі», «сріблясті», ніж жіночі. Сопрано дитячого хору має діапазон від *до* I октави до *соль* II октави. Альт дитячого хору – від *ля* малої октави до *ре* II октави .

Варто зазначити, що у дітей специфічний голосовий апарат (короткі і тонкі голосові зв'язки, малої ємкості легені). Властивим є високе головне звучання, характерна легкість, «сріблястість» тембру (особливо у хлопчиків), але немає тембральної насиченості.

Умовно дитячі голоси в хорі можна розділити на 3 групи, в залежності від віку: молодша група, середні школярі і старша ланка. Молодша дитяча група – від наймолодшого віку до 10-11 років. Ці діти мають фальцетне звукоутворення і досить невеликий діапазон, якщо по максимуму: *до* I октави – *до* II октави, або *ре* I – *ре* II октави. Це діти молодшого шкільного віку (1-4

класи), яким притаманна невелика сила звуку. І, зауважимо, немає істотного розвитку між хлопчиками і дівчатками. У репертуарі таких хорових колективів є по суті 1-2 твори. На цьому початковому етапі хорового виховання закладаються професійні навички співу: інтонування, вокальна техніка, почуття ансамблю.

Виявлено, що молодший шкільний вік є сенситивним для формування основ особистісної музичної культури. Її інтегруючою структурною одиницею виступає музична діяльність, основними видами якої визначені: слухацька, виконавська, музикотворча (композиційна) та музикознавча. Ці види діяльності реалізуються в різноманітних формах спілкування дитини з музикою (слуханні, співи, гри на музичних інструментах, рухах, імпровізаціях, ознайомленні з теорією та історією музики тощо) та найбільш органічно відображують особистісні складові музичної культури учня.

Виховання засобами національного музичного мистецтва, традиційних календарних та обрядових свят, ігор, розглядається як невід'ємна частина навчально-виховного процесу на уроках музичного мистецтва. Адже національне музичне мистецтво, як першооснова музичної культури, є природним підґрунтям для формування естетичного смаку учнів. Естетичний смак – здатність людини правильно оцінювати прекрасне від неестетичного. Сформовані естетичні смаки, естетний ідеал, розвинена здатність оцінювати прекрасне дають людині змогу зрозуміти суть прекрасного. Сприймаючи, аналізуючи прекрасне, порівнюючи з відомим і баченим раніше, вона відповідно оцінює його.

Невід'ємним напрямом розв'язання навчально-виховних завдань є формування естетичного досвіду та емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва, формування основ музичної культури молодших школярів як важливої частини їхньої духовної культури, комплекс предметних і міжпредметних компетентностей у процесі інтерпретації кращих зразків світової та української музичної культури.

У працях багатьох вчених доведено, що риси духовного світу дитини найбільш інтенсивно формуються у молодшому шкільному віці, а саме педагогів та психологів: Н. Ветлупної, М. Басова, Л. Виготського, А. Запорожця, Н. Луйтеса, Т. Гуменикової, О. Дем'янчука та інших. Саме у цей період життя дитина засвоює основи систематичних знань, формується фундамент її характеру, волі, світогляду, ідеалів, моральних поглядів та переконань. Для морального виховання дитини, її нормального соціального розвитку важливе значення має формування у неї емоційного позитивного ставлення до дійсності. Позитивний емоційний стан основа приязного, доброзичливого ставлення до людей, готовності до продуктивного спілкування. Негативні емоційні стани можуть бути чинниками озлобленості, страху, відчуження, заздрощів.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

2.1 Діагностика сформованості музичної культури молодших школярів

У дослідженні брали участь 62 учня 4-их класів загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №12 Вінницької Міської Ради.

У процесі постановки мети нами були сформульовані наступні завдання:

1. Розкрити сутність і компоненти формування музичної культури учнів четвертих класів загальноосвітньої школи у школярів.
2. Вивчити стан проблеми формування музичної культури учнів четвертих класів загальноосвітньої школи.
3. Теоретично обґрунтувати модель і педагогічні умови ефективного формування музичної культури учнів четвертих класів.
4. Виявити показники й охарактеризувати рівні сформованості музичної культури та засоби національного мистецтва учнів четвертих класів загальноосвітньої школи.
5. Експериментально перевірити педагогічні умови, забезпечити ефективне формування музичної культури учнів четвертих класів загальноосвітньої школи.

Проводячи дослідно-експериментальну роботу, відповідно до мети й завдання, ми виділили два етапи.

Перший етап констатувальний передбачав вибір експериментальної і контрольної груп; підготовку та координацію діяльності викладачів, які залучаються до проведення експерименту; діагностику

вихідного рівня сформованості музичної культури школярів, планування і організацію експериментальної роботи.

При виборі груп застосовувався метод випадкового відбору і зрівнювання умов експерименту. Був зроблений відбір груп на основі таких ознак, як: кількість учнів у групі, одновіковий склад, відсутність спеціальної музичної підготовки.

На основі зазначених ознак нами були обрані групи: контрольна (32 учня) і експериментальна (30 учнів). До участі в експерименті залучалися викладачі школи.

Згідно науковим дослідженням ми виділяємо такі критерії музичної культури : мотиваційний , інформаційний та операційний.

На нашу думку, важливим критерієм музичної культури школярів є мотиваційний. Його показниками вважаємо: інтерес до цінностей музичної культури та мотивація до творчої і виконавської діяльності.

Розвиток мотиваційної сфери особистості школяра відіграє важливу роль в його духовному розвитку. Це свідчить про необхідність включення мотиваційного компонента в процес розвитку музичної культури учнів. Видатний педагог-гуманіст В.Сухомлинський відзначав, що пізнання світу почуттів неможливе без розуміння й переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику і діставати насолоду від неї.

Інтерес є джерелом активності у певному виді діяльності особистості. Разом з тим, інтерес сприяє ознайомленню з новими подіями та фактами, спрямовує особистість на усвідомлення мети своєї діяльності, тим самим налаштовує на розуміння та глибше відображення дійсності. «Задоволення інтересу не призводить до його згасання, а викликає нові інтереси, які узгоджені з ще вищим рівнем пізнавальної діяльності» [14, с. 147].

Отже, мотиваційний критерій є основним і незамінним у структурі музичної культури школярів, адже він сприяє розвиткові зацікавленості до музики, спрямованості на формування почуття любові до неї, потреби у спілкуванні зі світом музики, мотивації музично-творчої діяльності тощо.

Інформаційний є наступним критерієм музичної культури молодших школярів. Його показниками визначаємо: здатність до оцінки сприймання і виконання музики заснованої на знанні музичної мови.

На нашу думку, істотним показником інформаційного критерія є знання у сфері музичного мистецтва, до яких можна віднести знання про музичні твори, їхні жанри, їхніх авторів тощо. Адже одним із критеріїв освіченості є наявність певних знань про даний вид мистецтва й виявлення правильних суджень щодо нього.

Відомо, що всі музичні твори поділяються на авторські (мають свого автора слів і композитора) і народні (складені народом). А є й такі, в яких слова створив народ, а музику написав конкретний композитор та навпаки. Є пісні, створені народом, а обробки до них пишуть різні композитори. Також учні мають знати, що є музика у різних народів і її створюють композитори різних країн, різних епох.

Важливим показником інформаційного критерія вважаємо здатність до сприйняття музичного твору.

Термін «сприйняття музики» у працях психологів трактується як процес безпосереднього впливу музики на людину. Науковці вважають, що поняття «музичне сприйняття» вказує на «осягнення й осмислення тих значень, якими володіє музика як мистецтво, особлива форма відображення дійсності, як естетичний художній феномен» [11, с. 92].

Слід зазначити, що вміння сприймати музику не є вродженим. Найкраще це вміння формується у дітей шкільного віку. У цей період дитина дуже емоційно відчуває, що передає музика, по особливому і щиро виявляє свої почуття, має підвищену вразливість.

Завдяки знайомству учнів з кращими зразками вітчизняної та зарубіжної музичної спадщини збагачується естетичний кругозір, виховується художній смак, розвивається музична культура. Особливим завданням вчителя музичного мистецтва є виявлення шляхів розвитку

національного музичного мистецтва, яке є одним з базових компонентів музичної культури молодших школярів.

Отже, здатність до сприйняття музичного твору є чуттєвим естетичним відображенням предметів та явищ навколишнього світу, підпорядкованим безпосередній дії їх на органи чуття.

Наступний критерій музичної культури молодших школярів – операційний. Його показниками визначено: уміння й навички в різних видах музичної діяльності; розвиненість творчих здібностей;

Розглянемо перший показник операційного критерія музичної культури.

Науковці витлумачують уміння як засвоєний суб'єктом спосіб виконання дій, що забезпечує здатність їхнього ефективного використання згідно з поставленою метою [14]. У багатьох визначеннях поняття «уміння» є одна особливість – уміння виявляються в діях, які мають свідомий характер і ґрунтуються на процесах мислення. Такою діяльністю вважається зовнішня діяльність, що «породжує всі види внутрішньої психологічної діяльності та містить відповідні дії та операції» [52, с. 230].

Зазначимо, що уміння й навички в різних видах музичної діяльності дитини створюють можливості до естетичного пізнання, розуміння й перетворення світу, у такий спосіб відтворюють своє ставлення до нього. До основних традиційних видів музичної діяльності молодших школярів на уроках музичного мистецтва слід віднести слухання музичних творів, спів, гра на музичних дитячих інструментах.

Другий показник, розвиненість творчих здібностей, ми розглядаємо як практичний досвід власних творчих спроб у всіх формах спілкування з мистецтвом. Це бажання, потреба, намагання і спроби дитини створити щось нове або схоже на те, що вже раніше робила, зімпровізувати у певному виді музичної діяльності.

Творчі здібності – це особливі якості суб'єкта, що характеризують здатність до саморозвитку. У широкому розумінні творчість – свідома

цілеспрямована діяльність людини у напрямку пізнання і перетворення дійсності. Це показник розвиненості особистості, що необхідне в будь-якому виді діяльності.

Таким чином, розвиненість творчих здібностей дитини набуває важливого значення і займає особливе місце у формуванні музичної культури школяра засобами національного музичного мистецтва.

Відповідно до запропонованих критеріїв та показників (інтерес до цінностей музичної культури; сприйняття і розуміння музичного образу; мотивація до творчої і виконавської діяльності; уміння й навички в різних видах музичної діяльності; розвиненість творчих здібностей; здатність до оцінки сприймання і виконання музики, заснованої на знанні музичної мови) ми виявили рівні сформованості музичної культури у учнів четвертих класів загальноосвітньої школи:

- високий – характеризується наявністю глибокого інтересу і емоційної чуйності до музичного мистецтва. Учень самостійно орієнтується в явищах музичного мистецтва, має власну думку, може логічно обґрунтувати і аргументувати свою відповідь з приводу сприйняття того чи іншого музичного твору, спираючись на особистий слуховий досвід, знання особливостей музичної мови. Мотивований до творчої і виконавської музичної діяльності. У учня створено уявлення про естетичний ідеал;

- середній – характеризується емоційною чуйністю учня на музичні твори в опорі на суспільне судження, але ускладнюють виносити власну оцінку. Учень не завжди мотивований до творчої і виконавської діяльності; не завжди може зрозуміти характер і зміст музичного твору; естетичний ідеал знаходиться в стадії формування;

- низький рівень первинного судження, що ґрунтується, зазвичай, на висловлюваннях «подобається – не подобається», характеризується недостатнім проявом інтересу до музичного мистецтва. Учень відчуває скутість і утруднюється аналізувати і аргументувати свою відповідь.

Відсутній естетичний ідеал. Школяр не мотивований до творчої і виконавської діяльності.

При визначенні рівнів сформованості виділених показників музичної культури у школярів нами був застосований кількісний підхід обробки результатів діагностики. На основі виділених показників і рівнів було виділено три групи школярів відповідно до рівня сформованості їх музичної культури: учні з високим рівнем сформованості музичної культури, група школярів, що володіють середнім рівнем сформованості музичної культури, група учнів з низьким рівнем сформованості музичної культури. Діагностика рівня сформованості музичної культури школярів на констатуючому етапі передбачала з'ясування вихідного рівня музичної культури у школярів, їх обізнаності та смакових установок в межах музичного мистецтва, а також аналіз ставлення учнів до різних жанрів і напрямів музики.

Для діагностики вихідного рівня сформованості музичної культури у школярів нами був розроблений тест із запропонованими варіантами відповідей (Додаток Б).

Розподіл учнів ЕГ та КГ на групи з різними рівнями розвиненості музичних здібностей на етапі констатуючого експерименту

$$(ЕГ) = 30 \quad (КГ) = 32$$

Таблиця 1

Рівень	Експериментальна група		Контрольна група	
	Кіль-ть учнів –30	%	Кіль-ть учнів –32	%
Високий	6	20%	8	25%
Середній	9	30%	11	33%
Низький	15	50%	13	42%

Як видно з таблиці, на етапі проведення першого діагностичного зрізу (констатувальний експеримент) за результатами тестування в групу з високим рівнем розвиненості музичних здібностей увійшли лише 20% учнів

ЕГ. Другому (середнього) рівню відповідали 30% учнів ЕГ. Половина учнів четвертих класів (50%), які брали участь в тестуванні показала приналежність до третьої групи з низьким рівнем розвиненості досліджуваної якості. Тестування учнів четвертих класів КГ дало приблизно такі ж результати. Якісна характеристика показників тут наступна –25%, 33% і 42% відповідно в кожній групі учнів.

Результати першої діагностики рівня розвиненості музичних здібностей школярів показали, що в учнів даної вікової категорії (четвертих класів) ця риса недостатньо розвинена (високий рівень в обох групах представлений лише 20-30% учнів). Це свідчить про недостатні знання з музичного мистецтва, а саме з теми «Музика мого народу».

Успішність функціонування педагогічного процесу забезпечується дотриманням певних умов. Аналіз уявлення про сутність, зміст та функції музичної культури, низький рівень сформованості музичної культури, дозволяє виявити і визначити комплекс педагогічних умов, які ефективно впливають на формування музичної культури молодших школярів загальноосвітньої школи. Звернемося до визначення поняття «педагогічні умови».

«Педагогічний» – відповідає вимогам педагогіки, що має виховне значення. Отже, педагогічні умови – це створені обставини, відповідно до вимог педагогіки, від яких залежить ступінь педагогічного впливу на вихованця [24, с. 205]. Часто в педагогічній літературі поняття «умова» розглядається в парі з поняттями «середовище», «обстановка», «обставина» (Низамов Р.А. М.А. Ушакова та ін.).

У трактуванні Ю.К. Бабанського педагогічні умови – це «обстановка, при якій компоненти навчального процесу представлені в найкращій взаємодії і яка дає можливість вчителю плідно викладати, керувати навчальним процесом, а учням – успішно вчитися» [24, с. 205].

За визначенням В.І. Андрєєва під педагогічними умовами розуміється «Сукупність об’єктивних можливостей змісту, форм, методів і матеріально-

просторового середовища, спрямованих на вирішення поставлених в педагогіці завдань» [24 , с. 206]. Як бачимо, визначення поняття «педагогічні умови» досить різні. Дотримуючись точки зору В. І. Андрєєва, в нашому дослідженні ми розглядаємо педагогічні умови як комплекс заходів освітнього процесу, необхідних для ефективного формування музичної культури учнів загальноосвітньої школи. Такими, на нашу думку є:

- реалізація індивідуального підходу з урахуванням рівня музичного розвитку учнів;
- використання міжпредметних зв'язків на уроках музичного мистецтва
- активна взаємодія педагогів і батьків учнів у створенні культуро творчого середовища;
- використання позаурочних форм музичних занять

Розглянемо виділені нами педагогічні умови ефективності формування музичної культури учнів молодших класів загальноосвітньої школи більш докладно.

1. Реалізація індивідуального підходу з урахуванням рівня музичного розвитку учнів.

Формуванню музичної культури учнів загальноосвітньої школи сприяє застосуванню індивідуального підходу з урахуванням рівня музичного розвитку. Реалізація цього підходу передбачає комплексну і нерозривну взаємодію особистісно-орієнтованого, диференційованого і вікового підходів. Глибоке розуміння індивідуальних особливостей дітей, уміння знайти особливий підхід до кожної дитини – один з найважливіших постулатів педагогічної майстерності. До індивідуальних особливостей відносяться: своєрідність відчуттів, сприйняття, мислення, пам'яті, уяви, особливості інтересів, нахилів, здібностей, темпераменту, характеру особистості. Індивідуальний підхід створює найсприятливіші можливості для розвитку пізнавальних сил, активності, схильностей і інтересів кожного учня.

Сприйняття розвитку дитини як цінності вимагає опори на психологічні закономірності «особистісного зростання», розумінні того, що особистісний ріст виникає на перетині двох ліній розвитку: індивідуальної можливості і компетентності дитини («Я можу») і його активністю («Я хочу»). Забезпечити збіг можливостей дитини і активності їх прояву – одна із завдань педагогіки. Відомо, що в музичній культурі школяра прийняти високе мистецтво заважають вікові (емоційні та інтелектуальні) орієнтири переваг і відсутність досвіду в розумінні і сприйнятті культурних критеріїв художньої цінності. Облік вікових особливостей – один з основоположних педагогічних принципів. Спираючись на нього, вчителі регламентують навчальне навантаження, встановлюють обґрунтовані обсяги зайнятості різними видами праці і відпочинку. Вікове формування особистості школяра – суттєвий фактор зміни соціальних зв'язків і відносин, впливають в свою чергу на художньо-музичні смаки і потреби.

У шкільному віці акцент ставиться на вивчення тем, які сприяють накопиченню емоційного музичного досвіду. В освітніх програмах використовуються музичні твори, які є еталонами музичного смаку суспільства, дають поштовх до формування смакових переваг. Справедливо вважається, що без розвинених музично-слухових, зорових уявлень неможливе формування музичної культури. В молодшому шкільному віці, що характеризується збільшенням активності і самостійності, більше уваги приділяється освітнім програмам, сприяє розкриттю творчих задатків учнів, що стимулює саморозвиток особистості і активний самостійний пошук. Облік індивідуальних і вікових особливостей передбачає, що педагог повинен:

- апелювати до актуальних потреб і мотивів учня в конкретний період;
- спиратися на ресурси дитини;
- супроводжувати дитину в просуванні до суб'єктності, виходячи з його індивідуального темпу розвитку.

Одне з найважливіших завдань вчителів загальноосвітньої школи – виховати в учнів інтерес до всіх подій суспільного і музичного життя (відвідування концертів, музичних вистав і т.д.) і навчити їх грамотно і обґрунтовано висловлювати свою думку. Велике значення в реалізації індивідуального підходу належить особистості педагога, який, в силу специфіки своєї професії, значною мірою формує погляди, переконання, потреби, смаки та ідеали учнів, виховує їх характер, сприяє пробудженню активного інтересу до музики, готуючи до практичної музичної діяльності.

Справжнім учителем музики в загальноосвітній школі може стати тільки той, якому вдається проникнути в духовний світ дитини. Без знання психології дитини, особливостей її мислення, її інтересів, нахилів та здібностей, без глибокої любові до дітей стає неможливий навчально-виховний процес в загальноосвітній школі. Отже, професія педагога вимагає постійного вдосконалення своєї особистості, розвитку інтересів, творчих здібностей. Накопичений художньо-творчий досвід в поєднанні зі знаннями основ суспільних наук, предметів психолого-педагогічного циклу створює передумови для грамотного володіння методикою музичного виховання і здійснення індивідуального підходу до кожного учня. Розкриваючи необхідні компоненти готовності вчителя музики для його естетико-педагогічної діяльності .

Е.І. Ведмідь вважає, що такими є: інформаційно-орієнтований компонент, який передбачає наявність знань і умінь по естетичному вихованню, розуміння значущості художньо-творчої діяльності вчителя музики загальноосвітньої школи, розширення асоціативних зв'язків з різними видами мистецтв, формує естетичний ідеал, виховує художній смак. Комунікативний компонент – спрямований на усвідомлення необхідності оволодіння основами професійної педагогічної етики та спілкування, на знання особливостей індивідуального розвитку дітей. Конструктивно-організаційний компонент – спрямований на естетико-художню інформованість, знання різноманітних форм естетичного виховання школярів

і умінь їх ефективно здійснювати. Мобілізаційний компонент – спрямований на оволодіння знаннями і вміннями з педагогіки, психології та методики по естетичному вихованню школярів в повсякденній творчій роботі.

У діяльності вчителя музичного мистецтва загальноосвітньої школи особливе значення набувають спеціальні естетико-виховні компоненти. Вони спрямовані не тільки на формування загальної естетичної культури, а й на знання цілей, завдань, змісту і методів естетичного виховання учнів і їх практичне застосування в професійній діяльності. Таким чином, учитель музичного мистецтва загальноосвітньої школи, щоб здійснювати свою педагогічну діяльність повинен володіти теоретичною підготовкою (знання в галузі естетики, теорії та історії музики, теорії та методики музичного виховання, педагогіки і психології) та художньо-практичною спеціальною підготовкою, яка передбачає наявність знань, умінь і навичок в музично-педагогічній діяльності.

2. Використання міжпредметних зв'язків на уроках музичного мистецтва

Також однією з головних педагогічних умов має стати використання міжпредметних зв'язків на уроках музичного мистецтва, адже поєднання різних навчальних дисциплін є невід'ємною складовою всього навчально-виховного процесу в школі. Їх взаємодія на уроці музичного мистецтва поглиблює художнє сприймання, посилює емоційний вплив, збагачує життєві й художні асоціації, формує національний та патріотичний дух.

Про важливість інтегративних зв'язків у школі неодноразово наголошувалось в педагогічній науці. Науковці завжди підкреслювали важливість формування у школярів цілісних уявлень про взаємозв'язок природних явищ, тай сьогодні тривають пошуки нових ідей формування у підростаючого покоління цілісного сприйняття світу. Так, Я. Коменський справедливо наголошував, що для формування системи знань важливо послідовно встановлювати зв'язки між навчальними предметами [19, с. 25]. А на думку К.Ушинського, знання та ідеї, які повідомляються будь-якими

науками, повинні органічно об'єднуватися у світлий і, по можливості, широкий погляд на світ та життя взагалі [69, с. 43].

Міжпредметними зв'язками називають зв'язки між навчальними предметами, які вивчаються учнями певного класу. Поєднання предметів встановлює вчитель або учень у процесі пізнавальної діяльності. Мета міжпредметних зв'язків полягає у більш глибокому усвідомленні проблеми, що вивчається та у застосуванні теоретичних знань на практиці.

Музичне виховання має становити єдину, цілісну струнку систему. На перехідному етапі від дитячого садка до школи ця система не повинна перериватися, методи і форми музичного розвитку дітей мають змінюватись плавно. Повторюваність творів корисна дітям, оскільки вони міцніше закріплюють певні навички, а також мають змогу на відомому матеріалі детальніше і яскравіше відтворити музичний зміст цих творів [18, с. 51]. А якщо ми поєднуємо вивчення музичного матеріалу з залученням знань з інших предметів цей процес стає більш ефективним і результативним.

Система музичних понять для школярів у період адаптації до навчальної діяльності вважається малодоступною, вона складається з певної термінології, яка їм ще не зрозуміла і вимагає чіткого роз'яснення. Особливої уваги вимагає словникова робота, перш за все, при розучуванні пісень. В цьому випадку важливу роль відіграють міжпредметні зв'язки з дисциплін «Літературне читання» та «Письмо». Отримавши нову інформацію, в учнів завжди виникають певні запитання про слова та вислови, яких вони не розуміють. Тому при ознайомленні з новим музичним твором, потрібно кожного разу докладно з'ясувати з учнями значення незрозумілих слів.

При розучуванні хорових творів залучається досвід з уроків української мови. Учні мають правильно вимовляти слова, виразно читати текст, визначати в словосполученні головні і залежні слова; знати види простих речень (розповідні, питальні, спонукальні) і намагатися дотримуватися правильної інтонації при їх вимові та співі.

Також, на уроках постійно використовуються знання, отримані учнями на уроках літератури: початкові відомості про образність художньої літератури, поняття «художній образ», «тема та ідея твору», «портрет літературного героя», поняття про діалог і монолог тощо.

Особливо це стосується роботи над текстом пісні, що допомагає дітям швидше запам'ятовувати та глибше розуміти його зміст; співати емоційно та виразно. Наприклад, «Пісня про школу» М. Дремлюги має в тексті слова: «Найсвітліший край у нас, найсвітліша школа». Школярі мають зрозуміти і осмислити значення слів «найсвітліший» і «найсвітліша», визначити головну ідею. Шляхом роз'яснення потрібно визначити, що у цьому значенні – «найсвітліша», це школа, в якій важливі доброзичлива атмосфера, яку ми всі маємо підтримувати, світлий і радісний настрій та щасливе перебування в шкільному середовищі.

За шкільною програмою з музики в кожному класі діти знайомляться з піснями національного характеру. Перед їх розучуванням краще пояснити призначення цих пісень, розповісти дітям про їх роль в житті людей. Таким чином, розучування нової пісні вимагає певного роз'яснення у формі розповіді чи бесіди про спрямування твору, про почуття, які вона викликає тощо. Наприклад, слухаючи пісню «Зоре моя вечірняя» Я.Степового ми налаштуємо дітей на ліричну пісню яка зачаровує нас мелодикою в поєднанні з краєвидом вечірньої зорі. І тільки тоді вона викличе в дітей повагу, любов до свого народу, до Великого Кобзаря, до своєї національної культури, а це і є яскравим прикладом виховання національно-патріотичного почуття.

Варто зазначити, що музика надзвичайно тісно пов'язана з образотворчим мистецтвом. У музичній програмі для учнів молодших класів широко використовується інтеграція цих двох видів мистецтва.

Малюнок слугує зримим образом, який швидше і легше сприймається і запам'ятовується дитиною, ніж текст. Кольори та відтінки, знаки та фігури, певні настрої зображені на полотні, допомагають дитині зрозуміти почуте й

розповісти про свої музичні враження. Такі малюнки-підказки сприяють швидшому вивченню й запам'ятовуванню літературно-пісенного тексту. Можна запропонувати дітям завдання на закріплення пісні чи прослуханого твору, намалювати те, про що говориться у музичному творі. Наприклад, якщо це урок «Сяйво козацької слави» де діти вивчають пісні про козаків, для кращого запам'ятовування можна організувати щоб діти прослухавши твір намалювали свої уявлення до певного твору. А потім зробити тематичну міні виставку малюнків класу під назвою «Захисники очима дітей».

У змісті програми також можна простежити взаємозв'язок мистецтва і науки. Для вивчення пропонуються музичні твори про пори року, в яких зображено природні явища та образи живої природи. Таке поєднання допомагає дітям опанувати навчальний курс «Навколишній світ» або «Я і Україна».

Вдалим поєднанням на уроках музичного мистецтва є музика і історія. Хоча в початковій школі, ще не вивчається предмет «Історія», проте історичні події дали музиці багато різноманітних сюжетів, які стали музичними жанрами: козацькі та чумацькі пісні, історичні думи та балади, авторські музичні твори на історичну тематику та інші, з якими можна ознайомлювати дітей під час слухання музики. Щоб діти відчули та глибше сприйняли музику, їм потрібно зрозуміти задум композитора, знати історичні події, які лягли в основу твору. Сприймання музичного твору також буде насиченим при використанні репродукцій картин з історичними мотивами. Тому завдяки історії ми можемо більше детально донести матеріал з яким діти знайомляться в 4 класі першого семестру. Розділ програми «Музика мого народу» - має особливе значення для патріотичного виховання учнів. Любов до Батьківщини - багатогранне почуття. Це і вміння відчувати красу рідної землі, і повага до її історії, до тих, хто захищав її свободу і незалежність, і гордість за досягнення нашої національної культури.

Таким чином, використання міжпредметних зв'язків на уроках музичного мистецтва слугує ефективним засобом творчої активності учнів у

процесі музичної діяльності, сприяє розширенню кругозору, накопиченню музично-естетичного досвіду, формуванню вмінь і навичок творчого мислення, розвитку уяви й фантазії та, зокрема, є важливою педагогічною умовою формування музичної культури молодших школярів засобами національного музичного мистецтва.

3. Активна взаємодія педагогів і батьків учнів у створенні культурно творчого середовища.

Облік соціокультурного і природного контексту розвитку учнів дає можливість найбільш повно реалізовувати індивідуальний підхід. Сучасні умови життя все більше підводять педагогів до необхідності врахування зростаючого значення середовища в розвитку дітей. Середовищний підхід у вихованні, тобто управління розвитком дитини через середу, має глибоке коріння в історії педагогіки. Відповідно до них середовищний підхід у вихованні ми розглядаємо як спосіб пізнання і розвитку особистості дитини. Він являє систему дій із середовищем, що забезпечують її перетворення на засіб діагностики, проектування і продукування виховного результату. Саме середовище стає мотиваційно-етичним інструментом морального виховання учнів, який прививає практичні навички культурної взаємодії, активно розвивається в соціумі. Тільки створюючи атмосферу творчості через осягнення мови культури, можливо виховання людини, яка прагне до самореалізації, вміє критично мислити і цінувати духовні цінності людства, здатного творчо збагачувати світ.

Виховання творчої особистості – одна з найважливіших завдань сучасної школи: суспільству потрібні люди, здатні виявляти себе в нестандартних ситуаціях, швидко орієнтуватися в явищах навколишнього світу. При цьому можливе використання двох шляхів:

- 1) дати свободу прояву креативності, не втручаючись в розвиток творчих потенцій учнів;
- 2) створювати ситуації, де потрібно діяти не по завченим шаблонам, а проявляти творчий підхід.

Важливо, щоб обидва ці шляхи взаємно доповнювали один одного. Потрібно не тільки створювати умови для творчого розвитку, а й спонукати до творчості – не лише індивідуально, а й колективно. В. А. Караковський виділяє чотири типи творчих ситуацій: змагальна, турботи, ігрова, дослідницька.

Змагальна ситуація – вимагає імпровізаційно-творчої поведінки учасників (індивідуальні або групові змагання «обличчям до обличчя»).

Ситуація турботи – несе для учня сенс діяльності не заради визнання своїх здібностей, а заради користі іншої людини.

Ігрова ситуація – виступає як модель творчості, що передує конкретній творчій діяльності.

Дослідницька ситуація як ситуація творчості можлива при рішенні пізнавальних завдань не за заданим алгоритмом, а по шляху, де провідним мотивом учня є інтерес до процесу дослідження, розуміння, пізнавального пошуку [12, с. 56].

Для того, щоб учні могли перебувати в атмосфері творчості, культури, потрібна продумана система роботи, завдяки якій виховні можливості культури були б максимально затребувані. Цьому сприятиме створення культурно-творчого середовища, яке передбачає взаємодію і чітку організацію всіх форм діяльності в загальноосвітній школі: урочну, позаурочну і позашкільну. Створити таку культурно-творчу середу в школі можливо, якщо об'єднати зусилля педагогів учнів і батьків учнів у досягненні єдності дій, підходів і методів, спрямованих на найбільш повний і успішний розвиток особистості учня в сфері музичного мистецтва.

Створенню культурно-творчої атмосфери сприятиме застосування комплексного підходу. Комплексність означає єдність цілей, задач, змісту, методів і форм виховного впливу і взаємодії. Особливістю комплексного підходу в умовах загальноосвітньої школи є не тільки забезпечення єдності виховних впливів, а й реалізація найважливішого – умови цілісного

формування особистості – єдності навчання і виховання. З'єднання навчального та виховного процесу в єдиний і цілісний педагогічний процес забезпечує всебічне виховання особистості.

Сфера виховного впливу батьків на учнівський колектив обширена. Це розвиток пізнавальних інтересів і культурних потреб школярів (проведення екскурсій, конкурсів, культпоходів і т.д.), допомога в професійній орієнтації, участь в організації позакласних заходів, організація культурного дозвілля та багато іншого. Фахівці-батьки можуть бути консультантами, рецензентами дослідних і творчих завдань і проектів, конкурсів і фестивалів. Саме в таких колективних справах може в повній мірі проявитися співпраця школи і сім'ї, що сприяє створенню високодуховної культури і творчості. Таким чином, культура стає тим самим мудрим посередником між учнями, батьками та педагогами. Беручи активну участь в створенні культурно-творчого середовища, педагоги і батьки самі збагачуються в професійному, творчому і комунікативному планах.

Для покращення рівня музичної культури та національного музичного мистецтва ми провели виховний захід «День козацтва зустрічаємо- татусів усіх вітаємо» (Додаток А). В виховний захід ми задіяли учнів класу та їх батьків. Діти з батьками з задоволенням брали участь в підготовці та репетиціях. Головною умовою заходу було подарунок пісні учнів батькам і навпаки. Саме така форма роботи допомагає нам покращити взаємозв'язок батьків і вчителя та батьків і учнів і підняти національну музичну культуру на ступінь вище.

4. Використання позаурочних форм музичних занять

Наступною важливою педагогічною умовою формування музичної культури школярів вважаємо використання позаурочних форм музичних занять.

Для того щоб формувати музичну культуру учнів, потрібно не лише забезпечувати їх необхідними знаннями і вміннями, включати в художню діяльність, необхідно виховувати ціннісне ставлення до мистецтва через

власний емоційно забарвлений досвід. Змістом цього досвіду, який можливий за межами класу виступає: сукупність потреб соціокультурного характеру, спрямованих на соціально значущі об'єкти та види діяльності; здатність до відчуття широкої палітри емоцій, до морально-естетичних переживань, до вияву емоцій різної інтенсивності у відповідності з суспільною системою цінностей та ідеалів [39].

Варто зазначити, що позаурочна діяльність – це робота вчителя та учнів, колективна або індивідуальна, у вільний час від уроків, що сприяє задоволенню різних потреб та інтересів дітей. Такі позаурочні заняття можуть проходити в школі, однак поза рамками уроків, у відриві від навчальних планів, але обов'язково пов'язаними з цілями і завданнями виховання.

Заняття, що проходять в позаурочний час, спілкування у вільній та доброзичливій атмосфері нерідко здійснюють вирішальний вплив на розвиток дитини. Важливим у цьому питанні є роль вчителя або класного керівника, який має встановити дружні відносини з учнями. Цей час допомагає ближче пізнати дітей і налагодити гарні відносини з ними, відкрити особистісні якості самого вчителя, що сприятиме повазі, взаєморозумінню та гарному, результативному проведенню спільних занять. За таких обставин вчитель перебуває у постійному пошуку, набуває впевненості, відчуває свою необхідність та соціальну значущість, прагне до саморозвитку і самовдосконалення у майбутньому.

Позаурочна виховна робота має неформальний та гнучкий характер, вона дає можливість здійснити індивідуальний підхід до школярів, враховуючи особистісні запити кожного, сприяє самовираженню та саморозвитку дітей. Така специфіка потребує і неформальних методів впливу та пошуку для об'єднання в систему виховних ситуацій, де головним є спільна творчість педагога і школяра. Для формування цінностей особистості, зокрема формування музичної культури дитини, важливу роль відіграє педагогічна взаємодія через мистецтво, що уможливорює духовне

спілкування людей, розширення таким чином їхнього власного духовного світу.

Отже, формування музичної культури школярів в школі не обмежується рамками тільки уроку, як основною формою організації музичного виховання. Успішним продовженням цього процесу має стати позакласна музична робота, яка повинна бути спланована, добре організована та доповнювати уроки музичного мистецтва. Учні матимуть можливість вибрати улюблений вид музичної діяльності і поглиблено займатися тим, що їм подобається найбільше. Це сприяє легкому засвоєнню відповідних знань і навичок, уможливорює розвиток інтересу до музики, формування самостійності, творчої активності школярів.

Організовуючи позакласну роботу по музичному мистецтву необхідно дотримуватися таких порад:

- всі види позакласних музичних занять повинні бути направлені на підвищення національного виховання школярів, формування їх музичних смаків та інтересів .
- широке використання різних методів повинно сприяти пробудженню художніх інтересів, розвитку художньої уяви, музичних, творчих здібностей школярів;
- необхідно виховувати у учнів зацікавленість до просвітницької роботи, прагнення нести людям музичну культуру [14].

Позаурочними формами музичних занять можуть бути: художні гуртки, студії, художні колективи (хорові, танцювальні, інструментальні, фольклорні та вокально-інструментальні ансамблі, оркестри), театри, клуби тощо. Результатом діяльності цих колективів можуть бути виступи на концертах в школі, на шкільних святах, різноманітних конкурсах й оглядах художньої самодіяльності та інших культурних розвагах. У цьому аспекті позаурочні музичні заняття набувають особливого значення, адже їхня робота вказує на культурний рівень закладу, творчий потенціал школи.

Якщо взяти програму 4 класу, то ми можемо побачити що на деяких уроках було би доцільно використовувати позаурочну форму роботи. Наприклад тема уроку «Музична казка», вчитель може організувати похід з дітьми в Вінницький обласний академічний театр ляльок «Золотий ключик». Також якщо взяти другий семестр «Музика єднає світ», де діти вивчають музику країн. Можна організувати похід в філармонію на симфонічний оркестр який виконує твори різних композиторів та різних національностей.

Організаційними формами позаурочної музичної діяльності є: гурткова робота, масова (шкільні свята, концерти, відвідування культурних закладів та інше), індивідуальна (спів і малі ансамблі).

Однією з дійових форм активізації творчої діяльності учнів є хоровий колектив. Хоровий спів посідає провідне місце серед видів музичної діяльності в організації вільного часу школярів.

Шкільні хори організовують відповідно до вікових особливостей учнів. Їх розподіляють на такі групи: хор I класів, хор II-IV класів, хор хлопчиків II-IV класів. Результатом роботи кожного хору є художнє виконання доступного репертуару.

Вокальні ансамблі, як форма позакласної музичної діяльності, теж є популярним у шкільному середовищі. Невеликий ансамбль може складатися з 6-12 хлопчиків або дівчаток, які наділені гарними голосовими даними і виконувати більш складні твори в два або три голоси.

В школах можна створити також фольклорні ансамблі, особливістю яких є розвиток традиції народного співу, до яких відносять єдину манеру звукоутворення, стилеві виконавські риси, введення елементів гри, танцю, драматизації тощо.. Зазначені форми роботи вимагають від учителя не лише знання народної творчості, жанрової розмаїтості і регіональних особливостей, а й відповідної вокальної підготовки з народною манерою виконання. Народна пісня займає важливе місце серед репертуару у всіх вікових групах. Її використання має велике виховне значення, а активне засвоєння фольклору сприяє формуванню інтересу до народної музики,

формуванню художнього смаку, що в свою чергу є неймовірним засобом впливу на виховання почуття любові до народних традицій, рідного краю та культури.

В позаурочній роботі широко використовується гра на музичних інструментах. Серед різного роду ансамблів в школах створюються інструментальні ансамблі, оркестри. Це можуть бути оркестри народних інструментів, духові оркестри, ансамблі сопілкарів або інших інструментів, вокально-інструментальний ансамбль тощо.

Існують також гуртки індивідуальної форми роботи вчителя з учнем, а саме навчання гри на інструменті (фортепіано, баян, акордеон та інші інструменти).

Особливої роботи заслуговує ансамбль народних інструментів (сопілки, бандури, скрипки, цимбалів, бубна тощо) з використанням народної пісні. Це важливе педагогічне завдання, тому в роботі ансамблю мають бути використані українські народні пісні. Деяким учням зі слабкими вокальними даними (старшокласникам у період мутації) гра на музичних інструментах допоможе активно займатися творчою діяльністю.

Популярною формою позакласної роботи в школі з учнями може бути створення вокально-інструментального ансамблю або рок-групи. Сучасна музика завжди приваблює підростаюче покоління своєю зовнішньою оригінальністю та доступністю для сприйняття. Тому інтерес до такої діяльності збільшується з кожним заняттям.

Однією з цікавих форм позакласних музичних занять може бути вокально-хореографічний жанр. Хоча ця форма музичної роботи вважається складною, тому що вимагає об'єднання кількох колективів (хору чи ансамблю, оркестру, танцювальної групи та інших), однак вона сприяє залученню широкого кола учасників до музичної діяльності та допомагає вирішити одночасно низку педагогічних завдань.

Поряд зі створенням зазначених вище ансамблів можна використовувати таку форму музичного та художнього виховання, як дитячі

опери. Для дітей ця робота буде цікавою і бажаною. У кожного з учасників є свої обов'язки та відповідні ролі. Діти мають перевтілюватися в художні образи при інсценуванні пісень-ігор, пісень-байок, музичних казок. Це найвдаліший спосіб прилучити школярів до художньої діяльності з використанням співу, танцю та гри на музичних інструментах.

До дитячого музичного театру можна залучити велику кількість школярів. Маючи різні інтереси та вподобання, володіючи різними видами художньої діяльності, кожен школяр буде задіяний відповідальною справою у виставі (хористи, солісти, танцюристи, художники, декоратори тощо) і перейматися однією метою – успішним виступом колективу.

Отже, використання у позаурочній роботі зазначених вище форм музичних занять є доповненням загальної музичної освіти. Виходячи за рамки уроку вони мають важливе виховне значення. Музична діяльність для школярів у позаурочній і позакласній час як життєтворчість. Діти можуть вільно обрати улюблений вид діяльності, задовольняючи власні інтереси і потреби. Музичні заняття гуртків уможливають виявлення та розвиток музичних і творчих здібностей учнів, орієнтують на духовні цінності, надають естетичну насолоду, що, в свою чергу сприяє формуванню музичної культури молодших школярів і піднімають рівень національного розвитку.

Аналіз педагогічної літератури також переконує, що одним із шляхів поліпшення уроків музичного мистецтва може стати урахування позиції розвивального навчання, в основі яких лежать певні педагогічні принципи.

Нагадаємо, що згідно словникових тлумачень, принцип (від лат. *principium* – основа, начало) означає вихідне положення, першорядне правило будь-якої діяльності, що виконує функцію обґрунтування її змісту або припису щодо порядку здійснення [35]. Сукупність принципів навчання складає певну систему вихідних та головних дидактичних вимог до процесу навчання, виконання яких забезпечує його достатню ефективність.

За визначенням Г. Падалки, принципи навчання мистецтва – це основні положення, що визначають сутність, зміст, провідні вимоги до взаємодії

вчителя і учнів, виконання яких передбачає досягнення результативності процесу оволодіння учнями мистецтвом. Принципи охоплюють узагальнені закономірності мистецького навчання, органічно пов'язуючи окремі елементи в єдине ціле [125, 148].

До системних можна також віднести принципи музичного навчання, виділені О. Ростовським, зокрема такі: орієнтації на духовний розвиток особистості, опори на внутрішні сили і можливості, художньо-творчого спілкування на уроках музики, провідної ролі вчителя у формуванні музичного сприймання, орієнтації на художні смаки і потреби учнів, активізації музично-творчої діяльності учнів, опори на їх життєвий і художній досвід, інтересу й зацікавленості музичною діяльністю, спрямування їх діяльності до визначеної мети [150].

Але найбільшу увагу потрібно звернути на принцип зв'язку музичного навчання з національною культурою. Інтерес до музики в молодшому шкільному віці прямо або опосередковано пов'язаний із тими явищами навколишнього життя, котрі привертають їх увагу. Це зумовлено тим, що учень як конкретний представник свого етносу, сприймає навколишній світ через національну індивідуальність. «Людина, на думку М.І. Болдирева, виховується як цільна особистість. Не можна спочатку формувати музичні якості, а потім привчати до праці, спочатку займатися естетичним вихованням, а потім переходити до фізичного... Особистість розвивається не частинами, а цілісно» [1, с.11]. Отже, уроки музичного мистецтва, позакласна музично-виховна робота виступають складовою частиною загальної системи національного виховання.

Зазначимо, що видатні музиканти-педагоги – К. Орф, З. Кодай, Е. Сігмейстер, Д. Кабалевський, розробляючи власну педагогічну систему, наголошували важливість музичного навчання на національній основі.

Існує декілька відомих концепцій музичного виховання дітей, які покладені в основу розробки різних методик і програм. Однією з найбільш

поширених, яка застосовується в більш ніж сорока країнах, є концепція німецького педагога і музиканта Карла Орфа «Шульверк. Музика для дітей».

Мету музичної підготовки дітей Карл Орф вбачав перш за все у вихованні особистості в дусі гуманізму, розвитку її природних здатностей та творчих здібностей. В цьому його концепція близька українським національним традиціям шкільного музичного виховання. Розглядаючи основні напрямки його системи, ми виділили найбільш цікавий для нас аспект – інструментального музикування дітей, а саме особливості застосування деяких елементарних інструментів у процесі музикування молодших школярів.

Музичне виховання молодших школярів, на думку К. Орфа, не повинно обмежуватися тільки слуханням музики, розвитком слуху, ритму, навчанням співу і гри на інструментах. Перш за все його завдання полягає в стимулюванні творчої фантазії, умінні імпровізувати, творити як в процесі індивідуального, так і колективного музикування [11, с. 3-10].

Автор дійшов висновку недоцільності проведення музикування на класичних музичних інструментах, бо оволодіння складною технікою гри на них вимагає значних зусиль, тривалих занять, що значною мірою відволікає увагу дітей від музики й імпровізації. Він віддавав перевагу елементарним інструментам, якими діти могли порівняно легко оволодіти. Надаючи можливість розкрити і використати свої здібності, автор не обмежував їх у прояві власної творчої активності в поєднанні з дитячою безпосередністю.

Тому, формуючи музичну культуру молодших школярів засобами національного музичного мистецтва, вчителів на уроках музичного мистецтва слід звертати увагу не тільки на розкриття творчої спадщини композитора, але й знайомити учнів з обставинами його життя, історичним середовищем в якому жив і творив композитор (принцип культуровідповідності, природовідповідності), адже знання особистості автора, його біографії, творчості, самого процесу творіння висвітлюють той чи інший твір та здатні поглибити його розуміння. Саме тому важливим

напрямок в процесі формування музичної культури школярів на уроках музичного мистецтва варто, на нашу думку, вважати налагодження міжпредметних зв'язків з іншими навчальними дисциплінами, зокрема з такими, як українська мова та я і всесвіт. Адже саме з цих предметів в дітей починає формуватись музична культура і прививається любов до своєї Батьківщини.

2.2 Програма і організація роботи по формуванню музичної культури школярів на уроках музичного мистецтва в 4 класі загальноосвітньої школи.

На другому етапі експериментальної роботи (формуальному) здійснювалося формування музичної культури в учнів четвертих класів загальноосвітньої школи. Передбачалося вирішення наступних завдань: визначити вплив комплексу розроблених педагогічних умов на рівень сформованості музичної культури школярів, на формування у них компетенцій в області національного музичного мистецтва, на розвиток творчого потенціалу учнів і їх саморозвиток. На рішення поставлених завдань були спрямовані всі форми урочної та позаурочної діяльності. Навчання учнів експериментальної групи відрізнялося тим, що воно організовувалося на основі індивідуального та особистісно-орієнтованого підходів. Рівень сформованості музичної культури школярів визначався кількістю і ступенем сформованості компонентів музичної культури.

Для реалізації таких педагогічних умов реалізація індивідуального підходу з урахуванням рівня музичного розвитку учнів; використання міжпредметних зв'язків на уроках музичного мистецтва; активна взаємодія педагогів і батьків у створенні культурно-творчого середовища; використання позаурочних форм музичних занять. На початку експерименту в експериментальній групі використано музичну бесіду «Обрядові українські традиції» (Додаток В).

Під час бесіди «Обрядові українські традиції» перед дітьми були поставлені такі запитання: «Які ви знаєте українські традиції?» і використовуючи програвач пропонують на фоні українських мелодій послухати «Легенду про пісню» (Додаток Г). На початку легенди згадується про інші країни та про таланти якими Бог наділив їхніх жителів, тому можна дітям показати на карті, де вони знаходяться і де знаходиться Україна. Після прослуховування запису вчитель наголошує, що предки передали нам величезний скарб мудрості та краси і уявити рідну землю без пісень неможливо. Також слід повідомити, що в календарно-обрядовій поезії слово поєднувалося з драматичною дією, музикою, танцями, іграми (поєднання знань з географії, літератури). Використання бесіди сприяло розвитку музичного інтересу та знань у сфері музичного мистецтва.

Музична бесіда «Обрядові українські традиції», у ході якої учні ознайомилися з національними традиціями, а саме з українськими народними піснями весняного календарного циклу, була спрямована на розвиток емоційно-чуттєвого ставлення до музики та творчих здібностей учнів. У ході бесіди можна розповісти про традиції українського народу зустрічати весну, про зародки українського театру, який нерозривно пов'язаний з піснями, обрядами. Також, слід звернути увагу дітей на те, що початки театру в Україні сягають у глибину століть, а його джерелами є усна народна творчість, зокрема народні обряди та ігри. Типовим зразком театралізованих дійств були народні обрядові пісні, ігри, танки. Вони нерозривно пов'язані з трудовою діяльністю людини і мали магичний характер: словом і рухами дійові особи прагнули задобрити сили природи, щоб одержати щедрий врожай.

У ході формуючого етапу експерименту застосування методів цілеспрямованого педагогічного спостереження, бесіди, опитування дозволило отримати наступні результати:

Відповіді школярів (К) групи на питання: «Чи потрібно вивчати музику свого народу чи досить того багажу знань, який ви маєте зараз?» Розділилися на дві думки: «потрібно» (18 осіб) і «не обов'язково» (14 осіб).

Так, Черевата О. відповідає: «Я вважаю, що так, треба. Адже людина повинна знати музику свого народу, і гордо пропагувати її за межами своєї країни».

Муць О.: «Це потрібно тим, хто хоче її вивчати».

Ковальчук А.: «Я вважаю, що потрібно. По-перше, це дає можливість відкрити, дізнатися щось нове, цікаве, а не слухати постійно одне і те ж. По-друге, це просто розвиває і навіть виховує в якійсь мірі».

Менчинська А. .: «Я думаю, що це особиста справа кожної людини. Але, на мій погляд, її потрібно трохи вивчати».

Примітно, що школярі (Е) групи навіть не сумніваються в тому, що національне музичне мистецтво необхідно вивчати і вважають це само собою зрозумілим. І якщо школярі (К) групи готові сприймати музичне мистецтво тільки за окремими напрямками (рок , поп), то в (Е) групі школярі готові до досягнення зразків класичної оперної музики, а особливо до детального знайомства з музикою рідного краю.

В ході цілеспрямованого педагогічного спостереження мотивацію до творчої і виконавської діяльності в (Е) групі проявили 30 осіб, в (К) групі – 22 людини. Учні (Е) групи прагнули реалізувати свої здібності і схильності в різних видах творчої і виконавської діяльності: сольному і ансамблевому, хоровому виконавстві, співі, участі в творчих проектах, конкурсах, фестивалях, концертах. Часто учні демонстрували творчий підхід до виконання різних навчальних завдань, проявляли ініціативу зробити це завдання нестандартно. А це, в свою чергу, було рішенням найважливіших завдань самореалізації особистості, здатності орієнтуватися в музичному середовищі, соціалізації особистості в суспільстві. Наприклад: «Українська симфонія» М. Калачевського. Музика ґрунтується на першій фразі жартівливої народної пісні «Дівка в сінях стояла». Слухаючи її, ми можемо

уявити жартівливу народну сцену. У цьому творі ми відчуваємо різні інтонації: крайні частини написано у мажорі, а середня у мінорі. Використавши народні мелодії, композитор зберіг їх жанрові особливості – створив своєрідні народні образи

Про ступінь мотивації учнів можна судити з їх відповідей. Ось деякі з них:

Менчинська А.: «Музика мого народу подобається і мені і всій моїй родині. Коли я приходжу зі школи, я ділюся зі своїми батьками враженнями з приводу почутих мною мелодій.

Гук Л.: «Мені дуже подобається надзвичайно лірична музика, скорботна. Але і жартівливі пісні я люблю слухати на уроках музичного мистецтва. Адже вони на повну розкривають риси характеру українського етносу».

Ковальчук А.: «Мені подобається слухати твори які побудовані на основі українських народних пісень. Адже хто як не ми повинні знати пісні наших предків».

Учні (К) групи, на відміну від (Е) групи, менш мотивовані на творчість і слухацьку діяльність. Будь-які творчі завдання, що вимагають образного мислення, уяви, знання основ музичної мови викликають труднощі у даної групи. Вони готові діяти за шаблоном, пройденого алгоритму, але не виявляють творчого підходу до вирішення поставлених завдань. Можна навіть сказати, що творчі завдання викликають почуття незадоволення і дискомфорту у більшості учнів в (К) групі, де лише деякі виявляють готовність і бажання ці завдання вирішити. Сприйняття і розуміння музичного образу в (К) групі залишилося на тому ж рівні.

Віддаючи перевагу музиці легких жанрів, ці діти часто не здатні адекватно сприймати класичні музичні образи. Вираз нудьги, роздратування або зовсім негативне сприйняття пропонованих до прослуховування музичних творів свідчило про те, що у школярів (К) групи відсутній досвід сприйняття музичних творів різної стилістичної спрямованості. Вони більш

мотивовані на слухання розважальної музики, яка не потребує будь-яких розумових зусиль. Наводимо деякі приклади з відповідей учнів:

Адамчук Т.: «Я вважаю, що музика відволікає від повсякденного життя, допомагає розслабитися. Мені подобається слухати танцювальні мелодії, тому що під них можна класно повеселитися».

Рубленко М.: «Музика допомагає розслабитися, відпочити від життєвих негараздів, відвернути думки».

Побережний П.: «Мені подобається клубна музика, тому під неї можна добре відпочити і повеселитися. У наш час влаштовувати вечірки дуже актуально».

Як бачимо, відповіді мало чим відрізняються один від одного. Головне призначення музики учні бачать в можливості розслабитися, відволіктися від повсякденного життя. Відмінності в змісті і цілях легкої і серйозної музики спричинили за собою і відмінності в особливостях їх сприйняття.

В (Е) групі до розуміння музичного образу наблизилася 18 осіб, що склало 60%) проти 20%) на початку експерименту. Такому зростанню сприяла, без сумніву, активна форма музичної діяльності, яка сприяла наближенню учнів до розуміння художнього образу музичного твору. Крім того, ми звернули увагу, що на розуміння й адекватне сприйняття музичного образу впливає і соціальний статус сім'ї, який визначається рівнем освіти батьків, родом їх занять. Так, учні, чиї батьки мають високий освітній і культурний рівень, частіше за інших виявляють позитивні емоції при сприйнятті класичної музики, ходять в театр, на концерти. Також помічена залежність сприйняття музики від успішності учнів: чим вище успішність – тим глибше сприйняття. Учні (Е) групи в порівнянні з учнями (К) групи мають більш зрілу Я – концепцію.

На наш погляд, відмова від слухання низькопробної музики може відбутися не тільки при підвищенні якості музичної освіти школярів, а й при створенні умов, що підвищують особисту самооцінку учнів. Наявність естетичного ідеалу в (К) групі виявилася у 25 осіб. Але це не означає, що їх

ідеал – класична музика. Більш того, простежується досить чітко, що учні (К) групи недостатньо обізнані як в класичній музиці так і в музиці свого краю, його виразних засобах, сюжетах і особливостях їх сприймання. Їх ідеалом є популярна естрадна музика, клубна або танцювальна.

Учні відповідають на запитання, яку музику свого краю вони слухають? І чи викликає вона в них дух патріотизму?

Побережний П.: «На даний момент я слухаю пісню «Десь по світу» муз. Луїс Фонсі. Її переклад мені дуже подобається. Під час слухання цієї пісні я ще більше стаю любити свою країну».

Процюк Т.: «Я знаю українських композиторів які писали гарну музику Микола Леонтович, Мирослав Скорик. В їх творах можна почути важку долю наших дідусів і бабусь».

Мельничук Н.: «Мені подобається українська співачка Тіна Кароль. В неї дуже гарні пісні»

Бульбах М.: «Я не слухаю української музики, мені подобається переважно російська».

В основному відповіді учнів (К) групи однотипні і зайвий раз доводять необізнаність учнів в області музичного мистецтва.

Цікавим видався той факт, що на питання «Чи вважаєте Ви, що у Вас є музична культура?» Більшість (22 людини) вважають, що є, і лише 10 осіб відповіли, що не впевнені в наявності такого:

- «Я не вважаю, що у мене є музична культура»;
- «Вона є у небагатьох»;
- «Я взагалі не вважаю, що є таке поняття»;
- «Мені здається, що у кожного своя культура. Одному подобається одне, іншому – інше»;
- «Ні».

В ході роботи була помічена цікава особливість, про яку говорили деякі учні: твір, який пропонує до прослуховування педагог, не завжди подобався з першого прослуховування учню, і лише тоді, коли починається детальна

робота над музичним твором, прокидався інтерес, і твір ставав улюбленим. Отже, для того, щоб учень зрозумів, відчув той чи інший музичний твір, потрібно не просто одно-дворазове прослуховування або відтворення – потрібна клопітка, вдумлива робота над твором. Тільки тоді, коли учень спіткає художній образ, він стане йому не просто зрозумілим, він стане подобатися йому, а може і стане улюбленим. А любити музику – значить відчувати потребу в спілкуванні з нею, відчувати різні емоції, слухаючи або виконуючи її.

Отже, існує тісний зв'язок між поняттям: «любити» і «розуміти» музику, тобто сприймати її свідомо і емоційно, для того, щоб глибше переживати і відчувати музику. Після проведення уроків музичного мистецтва, була зроблена повторна оцінка рівня розвиненості музичної культури школярів. Отримані результати знайшли відображення в таблиці.

Розподіл учнів ЕГ та КГ на групи з різними рівнями розвиненості музичної культури на етапі повторного діагностування (ЕГ) = 30 (КГ) = 32

Таблиця 2

Рівень	Експериментальна група		Контрольна група	
	Кіль-ть учнів –30	%	Кіль-ть учнів –32	%
Високий	18	60%	10	25%
Середній	6	20%	9	33%
Низький	6	20%	13	42%

Здатність до оцінки сприймання і виконання музики в (Е) групі зросла з 20% до 60%, на відміну від (К) групи, в якій зростання виявилось незначним: з 8 чоловік до 10. І, якщо учні (Е) групи аргументували свої відповіді, прагнули розібратися в засобах музичної виразності (мелодії, гармонії, фактурі, темпі), шукали різні асоціації, спираючись на ті чи інші особливості музичної мови, то відповіді (К) групи були скупі і лаконічні. Учні (Е) групи

могли не просто аргументувати свої відповіді, вони проявляли навички аналізу музичного твору. Крім того, виявлялася готовність учнів (Е) групи слухати різножанрову музику, різної стилістичної спрямованості, зацікавлене ставлення до музики невідомої, ще раніше не чутої.

Отже, можна говорити про формування у них музичної культури, а саме національної тоді як учні (К) групи проявили виражений інтерес тільки до музики легких жанрів. Слід зазначити, що для формування музичної культури у школярів необхідні навички сприйняття музики і серйозною і легкою. В процесі формування музичної культури в учнів четвертих класів загальноосвітньої школи дозволила направити діяльність учнів на самоосвіту, активізацію творчої діяльності, на розвиток досвіду сприйняття музичних творів, на розвиток музичних потреб, навичок аналізу музичних творів та оціночної діяльності.

Метою контрольного етапу експерименту став аналіз ефективності експериментальної роботи. На даному етапі за допомогою тестувань, анкети, педагогічного спостереження, опитування і бесід з учнями були узагальнені результати експерименту в цілому.

Форми занять, що сприяють формуванню музичної культури та вироблення оціночних суджень були різні: це і окремі питання в ході уроку, які привчають учнів до уважного прослуховування або виконання музичного твору, вмінню занурювати себе в той чи інший спосіб, відчувати і представляти задум автора; це також питання на зіставлення і порівняння; вправи на увагу (що чуєте?); прості логічні питання з приводу конкретного музичного твору. Були реалізовані великі творчі проекти, програми, музичні вечори, де виконувалися уривки їх сценічних музичних творів. При цьому питання, які часто ставив викладач з приводу формування національної музичної культури. Якщо аналіз проведено грамотно і правильно, то він не завадить емоційному сприйняттю музичного твору, а, навпаки, допоможе найбільш тонко сприйняти його, відкриваючи все нові і нові музичні образи, розкриваючи глибинний сенс, закладений композитором.

Отже, розробка і впровадження комплексу педагогічних умов, організація занять з учнями на основі індивідуального підходу, раціональне застосування засобів, форм і методів роботи зі школярами сприяли підвищенню рівня сформованості музичної культури в учнів четвертих класів загальноосвітньої школи. Аналіз обробки результатів експериментальної роботи буде представлений в наступному розділі даної глави.

2.3 Результати дослідно-експериментальної роботи

Формувальний експеримент з перевірки умов ефективного формування музичної культури у школярів засобами національного музичного мистецтва здійснювався з урахуванням загальної гіпотези дослідження і включала в себе не лише теоретичне осмислення експериментальних даних, але і аналіз, оцінку результатів експериментальної роботи.

В ході роботи здійснювалося конструювання нового досвіду формування музичної культури школярів в умовах експерименту. Поставлені завдання вирішувалися через організацію перетворюючої діяльності учнів на всіх етапах навчання в школі. Аналіз результатів рівня сформованості музичної культури школярів в експериментальній і контрольній групах став наступним завданням експерименту.

Для вирішення поставлених завдань нами був використаний комплекс взаємодоповнюючих один одного методів дослідження:

- педагогічне спостереження за навчальною діяльністю учнів четвертих класів загальноосвітньої школи;
- анкетування, тестування, опитування, бесіди, аналіз педагогічних ситуацій і ін.

Застосування різних форм і методів ведення занять, адекватних змісту предмета, використання різних педагогічних методик і прийомів – все це сприяло формуванню музичної культури школяра.

Вводячи дитину в світ музики, педагог створював умови для збагачення його внутрішнього світу, залучаючи до цінностей музичної культури. У числі традиційних використовувалися і методи, запропоновані Д.Б. Кабалевським: метод музичного узагальнення, емоційної драматургії, забігання вперед і повернення до пройденого. Для реалізації мети і завдань, спрямованих на формування музичної культури учнів були розроблені і впроваджені в навчальний процес навчально-методичні рекомендації. Важливою педагогічною умовою стала активна взаємодія педагогів і батьків учнів в створенні культуротворчого середовища. Створення культури творчої атмосфери полягала в залученні дітей до прекрасного в житті, мистецтві спільними зусиллями батьків, педагогів, громадськості.

Формуючи музичну культуру, батьки і педагоги не можуть обмежуватися розвитком у них здатності правильно розуміти прекрасне в музиці, прагненням втілювати знання в творчості. Важливо, щоб розвиток музичної культури здійснювався паралельно з вихованням високих духовних пріоритетів. У своїй діяльності ми керувалися такими принципами в роботі з батьками:

- бути відкритими для батьків, прагнути до того, щоб вони отримували необхідну інформацію про життя їхньої дитини, його досягнення, класу, де він навчається і школи;
- обговорювати з батьками різноманітні питання життя школи, прагнучи до вироблення спільних рішень, які є базою для співпраці і створення культуротворчого середовища.

Взаємодія педагогів і батьків, спрямована на створення культури творчого середовища, підвищує загальний культурний рівень сім'ї, формує і зміцнює музичні сімейні традиції, сприяє творчому зростанню учнів.

В ході експериментальної діяльності робота з батьками включала проведення батьківських зборів, семінарів. На перших тематичних батьківських зборах з батьками учнів була проведена бесіда, роз'яснені цілі і методика експериментальної роботи; обговорювався і коректувався план

спільної роботи школи і сім'ї з формування музичної культури учнів. Батьки висловили побажання докладніше ознайомитися з психолого-педагогічними особливостями виховання школярів, з їх віковими особливостями в формі лекцій і бесід. На всіх наступних зборах приділявся час динаміці змін формування музичної культури: проводилися бесіди, лекції. Створенню культуро творчого середовища сприяє і організація позаурочної діяльності. Серед численних форм позаурочної діяльності особливою популярністю в школі користується форма музичної бесіди. Така форма найбільш доступна слухачам, на відміну від «просто концерту» або «просто бесіди про музику». Сприйняття бесіди-концерту – найбільш цілісно, усвідомлено і образно. Адже сама назва «бесіда-концерт» говорить за себе: це синтез, злиття музики і слова. В ході експериментальної діяльності була проведена бесіда-концерт: «Ми віримо в майбутнє твоє Україно». Робота з педагогами велася за наступними напрямками:

- оволодіння вчителями формами і методами виховного впливу в рамках взаємодії сім'ї і школи;
- використання в роботі форм і методів, сприяють цілеспрямованому формуванню музичної культури школярів, стимулювання розвитку особистості (діалоги, розгляд проблемних ситуацій, колективне моделювання ситуацій, складання проектів, колективні творчі виступи по темі і ін).

Наступна педагогічна умова нашого дослідження – співпраця загальноосвітньої школи та педагогічного вузу в організації музичного виховання школярів. Реалізація особистісно-орієнтованого, індивідуального підходів, врахування індивідуальних і вікових особливостей учнів четвертих класів, вирішення проблеми їх підготовки до урочної та позаурочної діяльності породили новий союз – співпраця з педагогічним вузом і його педагогами, які активно брали участь в ході проведення експериментальної роботи. Така співпраця сприяла найбільш повному розкриттю і розвитку творчих здібностей і потенціалу учнів. Планування і проведення спільних заходів, виступи студентів факультету на різних шкільних концертах

(наприклад – це можуть бути концерти присвячені Дню козацтва, Дню прапора , та різнопланові концерти з національним містом) , конкурсах і фестивалях підняли не тільки їх престиж і власну самооцінку, а й сприяли розвитку естетичних поглядів і смаків всіх школярів, пропаганді високохудожніх творів, створення атмосфери творчості, зародженню культурних традицій. Порівнюючи вихідний і кінцевий результати рівня розвиненості в учнів музичної культури, в процесі дослідно-експериментальної роботи, можна виявити динаміку зростання. Результати такого порівняння в експериментальній групі, наведені в таблиці №3. Рівні розвиненості музичної культури учнів четвертих класів загальноосвітньої школи $EГ = 30$

Таблиця № 3

Рівень	Початковий рівень		Кінцевий рівень	
	Кіль-ть учнів –30	%	Кіль-ть учнів –30	%
Високий	6	20%	18	60%
Середній	9	30%	6	20%
Низький	15	50%	6	20%

Дані отримані в ході педагогічного експерименту, дозволяють зробити наступні висновки: отримані нами дані свідчили про стійку позитивну динаміку за всіма компонентами формування музичної культури учнів експериментальної групи. Отже, можна стверджувати, що дані відмінності в рівні сформованості музичної культури учнів (К) і (Е) груп досягнуто завдяки впровадженню в навчальний процес моделі і комплексу педагогічних умов. Таким чином, експериментальне дослідження підтвердило правильність вибору моделі та педагогічних умов ефективного формування музичної культури учнів четвертих класів загальноосвітньої школи.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження ми можемо зробити такі висновки щодо поставлених завдань:

1. Аналіз сучасної філософської, психолого-педагогічної та мистецтвознавчої наукової літератури засвідчив актуальність теми. У сучасних умовах школярі повинні не тільки оволодіти знаннями й уміннями з основних предметів, а й мати високий рівень музичної культури, тобто володіти достатнім рівнем розвитку інтересу до прекрасного, позитивними рисами та творчими якостями. Психолого-педагогічний аналіз наукових джерел вказує на те, що традиційна система освіти не забезпечує належного рівня музичної культури переважної частини школярів. Розв'язання цієї проблеми потребує вдосконалення навчально-виховного процесу, виявлення шляхів формування музичної культури молодших школярів у процесі музичної діяльності. У ході дослідження нами було з'ясовано, що музична культура особистості є невід'ємним складником її духовно-творчого розвитку та джерелом отримання соціально-художнього досвіду поколінь через призму мистецтва.

На підставі аналізу наукових джерел уточнено сутність поняття «музична культура» молодших школярів, як сукупності музично-практичних, художніх, пізнавальних навичок, які вказують на рівень освіченості та вихованості дитини у сфері музичного мистецтва.

2. У контексті дослідження розкрили психологічні та фізіологічні особливості молодших школярів. Виявлено, що провідним видом діяльності молодшого школяра після дошкільного життя та ігрової діяльності стає навчання. Це істотно впливає на мотиви поведінки та відкриває нові джерела розвитку пізнавальних і моральних сил дитини. З приводу цього значної уваги вимагає від педагога врахування психологічних можливостей розвитку та орієнтація на особливості сучасних молодших школярів. Анатомо-фізіологічні зміни, які відбуваються у цей період також інтенсивно впливають на пізнавальний та особистісний розвиток молодших школярів. Саме цей вік є сприятливим для формування основ музичної культури, адже

глибокий інтерес у дітей цього віку викликають основні види музичної діяльності: слухання музичних творів, спів, гра на музичних інструментах, рухи, імпровізації тощо.

Встановлено, що ефективним засобом формування музичної культури молодших школярів є музична діяльність як один з основних напрямів творчої самореалізації підрастаючого покоління. У ході дослідження музична діяльність розглядається як необхідна складова навчального процесу на уроці музичного мистецтва, а також як невід'ємний складник навчально-виховної роботи з учнями у позаурочний час.

3. Згідно науковим дослідженням визначили критерії музичної культури: мотиваційний, інформаційний та операційний. Відповідно до визначених критеріїв, виокремлено показники сформованості музичної культури молодших школярів: наявність інтересу і потреби до освоєння музичної культури; мотивація до творчої і виконавської музичної діяльності; сприйняття і розуміння музичного образу; уміння й навички в різних видах музичної діяльності; розвиненість творчих здібностей; здатність до оцінки прослуханої музики, заснованої на знанні музичної мови.

Таким чином, за допомогою критерій та показників, ми визначили рівні сформованості музичної культури молодших школярів: високий, середній та низький.

Результати констатувального етапу експерименту дали можливість з'ясувати, що рівень музичної культури молодших школярів в обох групах є недостатнім. Значно переважає середній рівень сформованості музичної культури учнів засоби національного музичного мистецтва.

4. Обґрунтовано педагогічні умови формування музичної культури молодших школярів у процесі музичної діяльності:

- використання міжпредметних зв'язків на уроках музичного мистецтва;
- активізацію творчого мислення шляхом залучення школярів до різних видів музичної діяльності;
- використання позаурочних форм музичних занять.

У ході експерименту встановлено, що реалізація визначених педагогічних умов і методика формування музичної культури молодших школярів позитивно вплинули на підвищення рівня сформованості досліджуваного явища в учнів експериментальної групи порівняно з учнями контрольної групи. Це свідчить про те, що поставлену мету досягнуто і завдання дослідження розв'язані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллин Э. Б. «Теория и практика музыкального обучения в общеобразовательной школе» : пособие для учителя / Э. Б. Абдуллин. – М. : Просвещение, 1983. – 112 с.
2. Апраксина О. А. Методика музыкального воспитания в школе. – М. Просвещение, 1983. – С. 55-80. 5
3. Болдырев Н.И. «Методика воспитательной работы в школе»: Учеб. пособие для студ-в пед. институтов. 2-е изд., испр. и дополн./ Н.И. Болдырев. – М.: Просвещение, 1981. – 223 с.
4. Брилін Б. А., Брилін Е. Б. Акомпанемент та імпровізація: Тексти лекцій та практичні матеріали. – Вип. 2. – Одеса: СВД Черкесова М. П., 2008.
5. Бурова Е. В. Напрями та форми взаємодії вищих педагогічних закладів і загальноосвітніх шкіл [Електронний ресурс] / Е. В. Бурова // SWorld – Донбаський державний педагогічний університет Слов'янськ, 2014. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-ofindividual-conferences/march-2014>
6. Верещагіна О. Історія української музики ХХ ст. : Навчальний посібник для студентів музичних спеціальностей вищих навчальних закладів / О. Верещагіна, Л. Холодкова. – К. : Освіта України, 2008 – 268 с.
- 7 . Виготський Л.С. Детская психология // Собр. Соч.: В 6-ти т. Т. 4 / Под ред. Д.Б. Эльконина. – М.: Педагогика, 1984. – 432 с.
8. Вікова та педагогічна психологія / За ред. Петровського А.В. – М.: Просвітництво, 1973. – С. 66-97.
9. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко., Л.В. Волинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с. 29
10. Горюнова Л. В. Теория и практика формирования музыкальной культуры младшего школьника : автореф. дисс. ... докт. пед. наук в форме науч. доклада : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (музыка)» / Горюнова Людмила Васильевна. – М., 1991. – 38 с.

11. Грабовський В. Ми і Микола Лисенко / В. Грабовський // Культура. Сучасність, 2003 – №11. – С. 128.
12. Дем'янюк Т. Д. Організація виховного процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі : науково-методичний посібник / Т. Д. Дем'янюк. – Суми : Антей, 2006. – 384 с.
13. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології / І.М. Дичківська. – К: Академвидав, 2004. – 218 с.
14. Дмитрієва Л.Г. Методика музичного виховання в школі : підруч. для студ. серед. і вищ. пед. навч. закладів / Л.Г. Дмитрієва, І.М. Черновіваненко. – М. : Академія, 2000. – 240 с. 34
15. Дорошенко Т. Інтеграція на уроках музики // Початкова школа. – 2003. – №4. – С.25. 32
16. Зими́на А.Н. Основы музыкального воспитания и развития детей младшего возраста: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений / А.Н. Зими́на. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 304 с.
17. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії/ А.І.Зязюн, Г.М.Сагач. – К.: АПН України, Ін-т педагогіки і психології професійної освіти, 1997. – 302 с.
18. Запорожець А.В. Підготовка дітей до школи. Основи дошкільної педагогіки / За редакцією А.В. Запорожця, Г.А. Маркової. – М. : ВЛАДОС, 1990 – С. 250-257
19. Історія української музики / АН УРСР. Ін-т мистецтва, фолькл. та етногр. ім. М.Т. Рильського. – К.: Наук. думка, 1989. – 464 с
20. Кабалевский Д. Б. Основные принципы и методы программы по музыке для общеобразовательной школы / Д. Б. Кабалевский // Программа по музыке (с поурочной методической разработкой) для общеобразовательной школы. 1-3 классы. – М., 1980. – С. 3-19.
21. Кабалевский Д.Б. Воспитание ума и сердца: Книга для учителя / Д. Б. Кабалевский – М: Просвещение, – 1984. – 206 с. 19
22. Кабалевский Д. Сила искусства / Д. Кабалевский. – М., 1984. – 97 с.

23. Кабалевський Д.Б. Як розповідати дітям про музику? / Д. Б. Кабалевський – К.: Муз. Україна, – 1982. – 320 с. 39
24. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: Навч. посіб. – 2 –ге вид., допов. і переробл. – К.: Вища шк., 2005 . – 343 с.
25. Кирило Стеценко: Спогади. Листи. Матеріали / укл., перед. Є. С. Федотов. – К.: Музична Україна, 1981 (Жовтень). – 480 с.
26. Ковтун А.В. Виховання особистості засобами музичного мистецтва у вітчизняній педагогіці кінця XIX – середини XX століття / А.В. Ковтун. – Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2013, № 6(32). – 66.
27. Козаренко О. Феномен української національної мови / О. Козаренко. – Львів : НТШ. – 2000. – 285 с.
28. Кулагіна І. Ю. Вікова психологія (Розвиток дитини від народження до 17 років): Навчальний посібник. 4-е вид. – М.: Изд-во Ун-та Російської академії освіти, 1998. – 175 с. 30
29. Лобова О.В. Дидактико-методична система формування основ музичної культури молодших школярів у процесі загальної музичної освіти / О.В. Лобова // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. – 13.00.02 –теорія та методика музичного навчання. – Київ: – 2011. – 28 с.
30. Лобова О.В. Культуротворчий потенціал аналізу музичних творів на уроках музики / Ольга Лобова // Мистецтво та освіта. – 2011. – № 1. – С. 14-19.
31. Лобова О.В. Формування основ музичної культури молодших школярів: теорія та практика : [Монографія] / Ольга Лобова. – Суми : ВВП „Мрія” ТОВ, 2010. – 516 с.
33. Лозова В. І. Педагогічні цінності сучасної освіти // Педагогічна і психологічна науки в Україні : збірник наукових праць до 15-річчя АПН України : у 5 томах. – К. : Педагогічна думка, 2007. – Т. 1 : Теорія та історія педагогіки. – С. 68–79.

34.Лозова В.І.,Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання. - Харків: 1997. - 337с

35.Ломакина Н. С. Формирование слушательской музыкальной культуры школьников-подростков : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (музыка)» / Н. С. Ломакина. – М., 2006. – 22 с.

36. Масол Л. М. Виховний потенціал мистецтва – джерело освітніх інновацій // Мистецтво і освіта. – 2001. – № 1. – С. 2–5

37. Масол Л. М. Теоретико-методологічні основи викладання музики в школі / Масол Л. М. // Вивчення музики в 1-4 класах : навчально-методичний посібник для вчителів / [Масол Л. М., Беземчук Л. В., Очаківська Ю. О., Наземнова Т. О.]. – Х. : Скорпіон, 2003. – С. 5-23.

38. Масол Л. М. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах / Л. М. Масол // Інформ. зб. М-ва освіти і науки України. – 2004. – №10. – С. 3-9. 9

39. Масол Л., Очаровська Ю., Беземчук Л., Наземнова Т. Вивчення музики в 5 – 8 класах...: Навч. метод. посібник для вчителя. – Харків, 2003.

. Мельничук С. Формування естетично культури майбутніх учителів / С. Мельничук // Мистецтво та освіта. – 2004. – № 3. – С. 4-6.

24. Мойсеюк М.Є. Педагогіка. –К.: Либідь, 2001. –446 с.

25. Методика викладення музики в основній школі: Навч. – метод. посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. –272 с.

26. Миропольська Н.Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика / Н.Є. Миропольська; АПН України, Ін-т проблем виховання АПН України. – К.: Парламентське вид-во, 2002. – С. 182-201.

27. Мистецтво у розвитку особистості: монографія / за ред. Н. Г. Ничкало. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – 224 с.

28. Михайличенко О. В. Основи загальної та музичної педагогіки: теорія та історія. – Суми: Наука, 2004.

29. Михайличенко О.В. Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.: дис. ... доктора пед. наук: спец. 13.00.01 / О.В.Михайличенко. – Суми, 2007. – 397 с.

30. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта України. – 2001. – 18 лип., № 29. – С. 4-6.

31. Нестерович Б. І. Музично-виховна робота в початковій школі: реалії та перспективи оновлення // Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості. – К. : Ін-т проблем виховання АПН України, 2005. – С. 91–94.

32. Нестерович Б. І. Організація музично-виховної роботи з молодшими школярами в контексті компетентнісного підходу до педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів : методичний посібник. – Вінниця: ВДПУ, 2008

33. Ночвінова О. Музика її стихія / О. Ночвінова // Мистецтво та освіта. – № 4. – 2005. – С. 14-16.

34. Олексюк О.М. Формування духовного потенціалу студентської молоді в процесі професійної підготовки: Автореф. дис. ...д-ра пед.наук: 13.00.01, 13.00.04 / О.М.Олексюк. – Київ. ун-т ім.Т.Шевченка. – К., 1997. – 50с.

35. Ольховський Ю. Нарис історії української музики / Ю. Ольховський. – К.: Муз. Україна, 2003. – 512 с.

36. Осеннева М.С. Методика музикального виховання младших школьників: Учебное пособие для студ. нач. фак. педвузов / Осеннева М.С., Л.А. Безбородова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 301 с.

37. Осипець Р.А. Українська народна пісня – основа музичного виховання // Мистецтво та освіта. – № 3. – 2002. – С. 15-16.

38. Падалка Г.М. Учитель, музика, діти/ Г.М.Падалка. – К.: Муз.Україна. – 1982. – 144 с.

39. Панько Т. Диригент нової генерації / Т. Панько // Музика. – 2009. – № 3 (травень – червень). – С. 21.

40. Пахальчук Н. Впровадження активних форм навчання в зміст професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів / Н. Пахальчук // Інноваційні технології в сучасній педагогіці: наук.-практ. семінар, 19-20 квіт. 2007 р. – Коломия, 2007. – С. 26-28.

41. Плотницька О. В. Теоретичні основи процесу формування художньо-аналітичних умінь у майбутніх учителів музики / О. В. Плотницька. – Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2005. – № 21. – С. 230–232. 15

42. Психология музыкальной деятельности: теория и практика : учеб. пособие [для студ. муз. фак. высш. пед. учеб. заведений] / [Д. К. Кирнарская, Н. И. Киященко, К. В. Тарасова и др.] ; под ред. Г. М. Цыпина. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 368 с.

43. Пчелкина Т.В. Диагностика и развитие музыкальных способностей: Дидактические игры на занятиях с младшими школьниками / Т. В. Пчелкина. – М.: Чистые пруды, 2006. – 32 с.

44. Радинова О. Методика слухання музики з дітьми. – К.: Шкільний світ – 2010. – С. 16-25. 2

45. Розвиток соціально-комунікативної компетентності обдарованих учнів початкової школи: посібник / Н. В. Лук'янчук, Н. А. Климова, О. А. Ковальова, Ю. Ю. Савченко та ін.; за заг. ред. Н. В. Лук'янчук і Н. А. Климової. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. – 132 с. 26

46. Ростовський О. Я. Методика викладання музики у початковій школі : навч. –метод. посібник / О. Я. Ростовський. – [2-е вид., доп.]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 216 с.

47. Ростовський О.Я. Методика викладання музики в основній школі. Навч. метод. посібник – Тернопіль, 2001.

48. Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: Навч.-метод. посібник. – Тернопіль: навчальна книга – Богдан, 2011. – 640 с.

49. Рудницька О.П. Музика і культура особистості. Проблеми сучасної педагогіки. – К., 1998.

50. Рудницька О.П. Формування музичного сприйняття в системі розвитку педагогічної культури майбутнього вчителя. Дис. ...д-ра. пед. наук: 13.00.01/О.П.Рудницька. – К., 1994. – 431 с.
- 51 . Рудницький С. До основ українського націоналізму // Чому ми хочемо самостійної України. - Львів: Вид-во Світ, 1994. - С. 272-348
52. Сапожник О. Музично-естетичне виховання: зміст і структурні компоненти / О. Сапожник // Рідна школа. – грудень, 2002. – С. 20-22.
53. Сбітнєва Л.М. Музично-естетичне виховання дітей і молоді в Україні: проблеми й перспективи / Л.М. Сбітнєва // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 15 (226), Ч. I, 2011. – С. 342-345
54. Свідзинський А. Це складне національне питання. -К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1994.-67с.
55. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності. – К. : Вища шк., 2004.
56. Скрябіна І. Структура інноваційної діяльності майбутнього вчителя / Рідна школа. – липень, 2006. – С. 7-8.
57. Стулова Г. П. Теория и практика работы с детским хором: Учеб. пособие для студ. пед. высш. учеб. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – 176 с.: ноты. 31
58. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : у 5 т. – К. : Рад. школа, 1976-1977. – Т. 1. – С. 53-206.
59. Тельчарова Р. А. Теория музыкально-эстетической культуры личности: проблемы и перспективы / Р. А. Тельчарова // Музыкальная деятельность и музыкально-эстетическая культура : межвуз. сб. науч. тр. – Владимир : ВГПИ им. П. И. Лебедева-Полянского, 1990. – С. 5-22.
60. Торопова А. В. Музыкальная психология и психология музыкального образования / А. В. Торопова // Музыкальное образование: методолого-методическая подготовка учителя музыки : программы

дисциплин по спец. 030700 – Музыкальное образование [для пед. ун-тов и ин-тов]. – М. : Флинта, 2000. – С. 47-80.

61. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6-ти томах. Том 4. – Москва: Педагогика, 1989. – 528 с.: ил. 33

62. Феруз І. О. Музичні бесіди: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – Мелітополь : МДПУ, 2008. – 108с.

63. Шацкая В.Н. Музыка в школе.: кн. 2 / В.Н. Шацкая. – М.: АПН РСФСР, 1963. –164 с.

64. Щириця Т.В. Духовність і музична культура майбутніх учителів музики // Мистецтво та освіта. – № 4. – 2005.

65.Школяр Л.В. Диагностика развития музыкальной культуры школьников. Программа и методика изучения музыкальной культуры детей / Л.В. Школяр // Музыкальное образование в школе: М., 2001. – 28 с. 16

66. iskustvo.blogspot.ru/p/blog-page_71.html

День козацтва зустрічаємо – татусів усіх вітаємо!

До зали заходить ведуча з дівчатками.

Ведуча. Добрий день вам, люди щирі, хай живеться вам у мирі,
Не минайте нашу хату , бо у нас сьогодні свято!
Сьогодні свято, пісня лине. Сьогодні все козацтво тут як тут.
А в нас у залі пісня гучна лине, то ж зустрічайте козаки наші ідуть.

До зали заходять хлопчики.

Дитина. Шановні друзі, гості і батьки! Вас зустрічають діти – козаки.

Тут донечки, синочки Ваші, Тож оцініть старання наші!

Дитина. А свято в нас буде незвичне: веселе, пісенне, музичне.

Відомо, де козаки бувають. Там жарти й пісня не втихають.

Дитина. Тож гумор, танці, пісня, сміх на нашому святі будуть для всіх

Бо козацького народу ми славні діти. Змалку вмієм веселитись і щиро радіти.

Ведуча: Тож давайте діти, гарною піснею розпочнемо свято.

Пісня батьків та дітей «Зеленеє жито»

Ведуча: Незабаром свято Покрови. У давнину свято Покрови було найважливішим і шанованим для козаків. Цього дня у Війську Запорізькому відбувалися вибори нового отамана та посвята маленьких козачат. Сьогодні наші славні козачата також будуть проходити випробовування та змагатися. Сам Котигорошко обіцяв приїхати!

А поки він у дорозі то ж давайте будемо веселитися.

Дитина. Ми є діти українські – хлопці та дівчата,

Рідний край наш – Україна, красна та багата.

Дитина. Рідне небо, ясне сонце, місяць, зорі срібні,

І народ наш – українці, всі до нас подібні.

Дитина. Я не просто українець, –я великий патріот,

Я люблю, як тата й маму, Український весь народ.

Дитина. І я україркою змалку зовуся.

І цим я пишаюсь, і щиро горджуся.

Дитина. Всі ми – діти українські, хлопці та дівчата.

Хоч і ще не дуже сильні, та душа завзята.

Пісня дітей «Українці».

Ведуча: Сьогодні на нашому святі присутні найдорожчі, найрідніші для вас дітки козаки. А хто це діти? Так, це ваші тати - найрідніші і найближчі

кожному з нас люди. Вони вчать нас людських правил, збагачують наш розум, вкладають у наші уста добрі слова. То давайте сьогодні ми їх привітаємо з святом.

Дитина. Здрастуйте, здрастуйте, здрастуйте, із нашого садочка батьки,
Радісно, радісно, радісно, що ви до нас нині прийшли!

Дитина: Ми вирішили - у нас буде свято цього осіннього дня,
І зветься це свято : «Мій тато, дідусь і Я».

Дитина: Наші друзі - рідні тата, ми вітаєм вас на святі,
Ми вас любимо щиро - щиро, Вам бажаєм щастя й миру

Дитина: Ви нас теж любіть, рідненькі, бо ми - діти дороженькі,
Хочем бути на вас схожі, і, як ви, такі ж хороші,
Хай же наше добре слово розквітає веселково!

Ведуча. А в подарунок прийміть від наших дівчаток веселий таночок.

Танок з хустками.

Ведуча: Батько, Тато. Суворий, вимогливий, а його любов до дітей стримана
і врівноважена. Недарма кажуть, що дитину треба любити так, щоб
вона цього не знала. Саме такою і повинна бути любов батька.

Дитина: Горе, чи нещастя, чи біда яка,
Всіх нас виручає татова рука.

Татова правиця знає труд і піт,
Із руки цієї ми йдемо у світ!

Дитина: Рідна, ніжна, щира, добра і міцна,
У житті дорога з нею не страшна!
Як підеш у люди, щоб там не було,
Хай в тобі не згасне татове тепло.

Пісня про тата.

Ведуча. Дітки ми все святкуємо, а наш гість Котигорошко десь забарився?
Можливо він десь заблукав? Давайте заграємо він почує і прийде до нас.

Гра на ДМІ

Заходить змії горинич.

Змій. Що такі здивовані? Чому мені не раді?

Ведуча. Але ж ми чекали на Котигорошка, а не на змія горинича. Ми не
запрошували тебе у гості.

Змій. А мене ніхто не запрошує я сам приходжу туди де чути людський дух.
Що святкуєте, гуляєте. Ось я зараз вам зроблю свято, зараз вам тут вогню
напушу і все спляю. Буде вам свято... Ой, що це ? (Нюхає) Невже це він?
Краще сховаюся.

До зали заходить Котигорошко з мішком, в кому лежать козацькі шапки.

Котигорошко. Добрий день у вашій хаті! Бачу, тут гостей багато. Прийміть від мене і від усього козачого роду найщиріші вітання та побажання.

Щоб хлопчики – козачки були міцними, як дубки!

А дівчатка – ластівки, як чарівні ягідки!

Будьте багаті, як земля, веселі, як весна, здорові, як вода!

Ведуча. Доброго дня і тобі Котигорошко.

Котигорошко. Чую, чую що у вас тут гості не прохані є, чую чую що зміїним духом тут пахне. А ну, змію, виходь.

Змій. Чого прийшов, що будемо битися чи миритися?

Котигорошко. Та де там битися, давай краще миритися.

Змій. Ні, не хочу миритися, хочу битися.

Котигорошко. А тобі не страшно? Поглянь скільки у нас бравих козаків. Вони враз тебе переможуть.

Змій А це ми ще подивимось.

Котигорошко. Гаразд, перш ніж битися, давай позмагаємось. А ну хлопчики, ставайте в одну шеренгу, поглянемо хто сильніший.

Гра «Перетягни канат»

Котигорошко. Ось, бачиш, і це ще не все, поглянь скільки сильних татусів до нас завітало. Зараз ми покажемо їхню силу.

Ігри

Котигорошко. Ну, о змію гориновичу, хочеш ще битися, чи будемо миритися.

Горинич. Бачу, що не вистачить моїх сил давайте будемо миритися.

Мирилка.

Горинич. Гаразд, краще я полечу до дому.

Котигорошко . Бачу, зростають наші хлопчики справжніми козаками, то ж сьогодні я приймаю вас у козачата і урочисто вам вручаю ось ці козацькі шапки.

Одягають шапки.

Котигорошко. А зараз браві козаки у ряд один ставайте і за мною по колу руш.

Хлопчики проходяться по колу.

Ведуча. А знаєте ви що козаки не боялися ні дощу, ні снігу, ні вітру, ні бурі. Наші дітки теж не бояться дощу. А що ж вони роблять, коли йде дощ, лякаються та ховаються? Ні, вони танцюють та граються.

То ж хлопчики поспішайте, у рядок ставайте,

І завзято і весело танець починайте.

Гопак.

Ведуча: Наші татусі - невтомні трудівники. В них теж є татусі - це ваші дідусі. Сьогодні ми і для них хочемо сказати кілька хороших слів вдячності.

Дитина: Любий, добрий наш дідусю, ми твої внучата,
Прибігаємо до тебе щастя побажати!

Дитина: Хоч твій волос сивиною густо посріблвся,
Ти для нас, дітей маленьких, другом залишився.

Дитина: Ти нас таткові й матусі помагаєш вчити,
Як зростати чесним, добрим, як по правді жити.

Дитина: Ми твої слова розважні пам'ятати будем
І в життя твою науку понесемо всюди.

Пісня «Мій дідусь»

Дитина: Дідусю, ти такий красивий, Я щиро тебе люблю.

Щоб ти здоровий був, щасливий! Тобі я небо прихилю,

Дитина: Нестиму в серденьку довіку тепло дідусевих долонь,
І щастя, й радості без ліку! Любові чистої вогонь

Дитина: Ви любі й милі, дідусі дорогенькі,
Прийміть цей танок від онучок рідненьких

Пісня батьків «Заспіваймо пісню за Україну»

Ведуча: Від повсякденної праці наших батьків, від їхньої сили і розуму
світлішає наша Україна, стає квітучою і житимемо ми у ній
щасливо, тому що вони турбуються про її завтрашній день, своєю
працею примножують її багатства.

Дитина: Наш славний та рідний, найкращий у світі,

З тобою нам завжди затишно і світло.

Ти гарний господар І татко чудовий,

Даруєш турботу І море любові.

Дитина: Спасибі за ласку, за руки умілі.

Що вмієш підтримати словом і ділом.

Щоб в рідному домі було все так щиро,

Живи нам на радість У щасті і мирі!

Дитина: Хай Бог посилає здоров'я і сили

У дружній родині Усі ми щасливі!

Ведуча. Любі, милі, татусі рідненькі,

В цей святковий і радісний час

Вітання щирі прийміть від нас,
Бадьорого настрою вам повсякчас.
Що люте лихо вас обминало,
Здоров'я і сила не покидала.

ТЕСТ

1. Пісню М.Ведмедері «Добрий день, матусю Україно» слід виконувати:
  - а) радісно
  - б) сумно
  - в) урочисто та піднесено
  - г) суворо та рішуче
2. В «Українській симфонії» М. Калачевський використав мелодію української народної пісні:
  - а) «Дівка в сінях стояла»
  - б) «Грицю, Грицю, до роботи»
  - в) «Сіяв мужик просо»
  - г) «Вийди, вийди, сонечко»
3. Українська народна «Пісня про Байду» належить до пісень:
  - а) історичних
  - б) жартівливих
  - в) жнивварських
  - г) козацьких
4. Гімн – це
  - а) урочиста пісня, один із державних символів країни;
  - б) народна пісня;
  - в) музична думка, образний зміст якої виражено одним голосом
  - г) драматична пісня, присвячена важливим історичним подіям.
5. Автор опери «Запорожець за Дунаєм»:
  - а) Л.Ревуцький
  - б) М. Ведмедеря
  - в) Л. ван Бетховен
  - г) С. Гулак-Артемівський
6. Дума – це
  - а) жанр народної пісні
  - б) жанр композиторської пісні
  - в) пісня глибокого філософського змісту, яку не кожний зрозуміє.
  - г) твір що виконується а-капелла
7. Музичні символи України:
  - а) романс, балалайка
  - б) кобза, бандура
  - в) полька, лезгинка
8. Хто є автором пісні «Зоре моя вечірняя»?

- а) народна
  - б) авторська, але за змістом близька до народної
  - в) авторська
9. Які народні інструменти використовують троїсті музики?
- а) кларнет, труба, арфа;
  - б) піаніно, балалайка, флейта;
  - в) скрипка, цимбали.
10. Колискова пісня виконується :
- а) у швидкому темпі
  - б) у повільному темпі
  - в) під супровід бубна
2. Пісню М.Ведмедері «Добрий день, матусю Україно» слід виконувати:
- а) радісно
  - б) сумно
  - в) урочисто та піднесено
  - г) суворо та рішуче
2. В «Українській симфонії» М. Калачевський використав мелодію української народної пісні:
- а) «Дівка в сінях стояла»
  - б) «Грицю, Грицю, до роботи»
  - в) «Сіяв мужик просо»
  - г) «Вийди, вийди, сонечко»
3. Українська народна «Пісня про Байду» належить до пісень:
- а) історичних
  - б) жартівливих
  - в) жнивварських
  - г) козацьких
4. Гімн – це
- а) урочиста пісня, один із державних символів країни;
  - б) народна пісня;
  - в) музична думка, образний зміст якої виражено одним голосом
  - г) драматична пісня, присвячена важливим історичним подіям.
5. Автор опери «Запорожець за Дунаєм»:
- а) Л.Ревуцький
  - б) М. Ведмедеря
  - в) Л. ван Бетховен
  - г) С. Гулак-Артемівський
6. Дума – це
- а) жанр народної пісні

- б) жанр композиторської пісні
  - в) пісня глибокого філософського змісту, яку не кожний зрозуміє.
  - г) твір що виконується а-капелла
7. Музичні символи України:
- а) романс, балалайка
  - б) кобза, бандура
  - в) полька, лезгинка
8. Хто є автором пісні «Зоре моя вечірняя»?
- а) народна
  - б) авторська, але за змістом близька до народної
  - в) авторська
9. Які народні інструменти використовують троїсті музики?
- а) кларнет, труба, арфа;
  - б) піаніно, балалайка, флейта;
  - в) скрипка, цимбали.
10. Колискова пісня виконується :
- а) у швидкому темпі
  - б) у повільному темпі
  - в) під супровід бубна

Музична бесіда про обрядові українські традиції

- Сьогодні ми поговоримо про традиції українського народу зустрічати весну, про зародки українського театру, який нерозривно пов'язаний з піснями, обрядами.

- Початки театру в Україні сягають у глибину століть. Його джерелами є усна народна творчість, зокрема народні обряди та ігри. Типовим зразком театралізованих дійств були народні обрядові пісні, ігри, танки. Вони нерозривно пов'язані з трудовою діяльністю людини і мали магічний характер: словом і рухами дійові особи прагнули задобрити сили природи, щоб одержати багаті врожаї.

В народних іграх звучало іскристе слово, гарна мелодія, чіткі рухи та жести, пісня поєднувалася із танком, а поетичне слово з пантомімою, завдяки чому народні видовища набували справжньої художності. Через слово, діалог, дотепне запитання, кмітливу відповідь, пластичні рухи учасники ігор прагнули викликати глибокі почуття і позитивні настрої в глядачів.

Також побутувала народна традиція наряджатися підчас гри якоюсь твариною. Такі ряджені виконували магічні дії, що мали забезпечити людині добре полювання, удачу, щасливе господарювання. Такі дійства перетворювалися на справжні народні вистави. У різних місцевостях вони мали різні варіанти.

Важко відшукати поетичні обряди в повсякденному побуті наших предків, ніж дійства, пов'язані із зустріччю весни. Пробудження природи від зимової сплячки символізувало в дохристиянські часи й народження Нового року (21 березня). Саме весною наші предки відзначали новоліттування. Живучи серед мальовничої природи, вони відчували нерозривний зв'язок із нею і часто уособлювали її, уявляючи як живу істоту.

Весна – в уявленні народу – це гарна молода дівчина, уквітчана віночком, очікувана й жадана.

(Прослуховування запису учнями веснянки «Весняночка – паняночка».)

- Дівчину-весну закликала молодь піснями-веснянками, діти зустрічали її з дарами – солодким печивом у вигляді пташок, адже люди вірили, що весну приносять на крилах з вирію птахи. Закликання весни було справжнім народним святом у селі. До цього свята готувалися і дорослі і діти. Дорослі одягали білі вишиті сорочки, барвисті спідниці, новенькі хустини, а дівчати – вишиті блузки, підперезані крайкою запаски. На головах у них були віночки з живих квітів, від яких на всі боки розвивалися різнокольорові стрічки. Поодинці й парами поспішали на леваду хлопці та дівчата, літні люди. Всі у святковому одязі, з піднесеним настроєм. Хлопці та дівчата вили хороводи.

- Діти, що таке хоровод?

Подивимось на хоровод. (*Учні показують хоровод «Подольночка»*).

- Чому йому немає ні початку, ні кінця?

- Що так рухалось?

- Отже, хоровод відтворює рух сонця протягом року. Дівчата зверталися до сонечка, як до божества, щоб воно вийшло, щоб краще гріло, щоб розтанули сніги, зазеленіла трава і зацвіли квіти.

(*Виразне читання веснянки «Вийди, вийди сонечко»*.)

- Вийшло сонечко, розтанули сніги. Настала пора орати ниву, сіяти пшеницю.

- Від чого залежить урожай?

- Отже треба було покликати дощ і принести йому жертву - борщ і кашу.

- Як кликали дощ?

(*Прослуховування веснянки «Іди, іди дощичку»*.)

Зима відступала. Але треба було прогнати її зовсім.

- А як прогнати зиму?

- Як спалювали зиму?

Хлопці робили опудало зими із соломи. Для того вогнища парубки збирали усякі старі речі, все сміття, що зібралося за зиму в селі. Спалювали зиму.

Всі учні хором

Опудало весни спалімо!

Весні шлях стелимо!

Пісень заспіваємо!

Весну привітаємо!!!

Після цього дівчата йшли на високу гору за село, до річки чи до лісу, там відбувалися різні магичні дії, обряди, які сприяли приходу весни.

- Що це були за дії?

Насамперед, виклик птахів із вирію. Для цього дівчата випікали печиво у формі птахів – жайворонків, голубів, журавлів. Ходили з ними і співали, закликали птахів.

Діти хором промовляють:

Пташок викликаємо

Із теплого краю.

Летіть, жайворонки,

З теплої стороньки,

Летіть, соловейки,

На нашу земельку!

Спішіть, ластівоньки,

Пасти корівоньки!

Звучить у запису веснянка «Вийди, вийди, Іваночку...»

- А зараз ми проведемо гру – конкурс «А вже весна, а вже красна...».

Конкурс «Інсценівка»

I група інсценує гру «Просо», II група – «Подольночку».

- От і зустріли ми весну за давнім українським звичаєм, відтворили пісні, танці, ігри, яким вже понад тисячу років. У цих піснях наше коріння, краса і мудрість нашого народу. Тож давайте берегти їх, вивчати, співати і весну закликати.

У запису звучить веснянка «А вже весна, а вже красна».

Додаток Г

Матеріал до бесіди «Легенда про пісню»

Якось Господь Бог вирішив наділити дітей світу талантами. Французи вибрали елегантність і красу, угорці – любов до господарювання, німці – дисципліну та порядок, діти Росії – владність, Польщі – здатність до торгівлі, італійці одержали хист до музики...

Обдарувавши всіх, підвівся Господь Бог зі свого трону і раптом побачив у куточку дівчину. Вона була боса, одягнута у вишивану сорочку, руса коса переплетена синьою стрічкою, а на голові багрянів вінок із червоної калини.

- Хто ти? Чого плачеш? – запитав Господь.

- Я – Україна. А плачу, бо стогне моя земля від пролитої крові, пожеж. Сини мої на чужині, на чужій роботі, вороги знущаються з вдів і сиріт, у своїй хаті немає правди і волі.

- Чого ж ти не підійшла до мене? Я всі таланти роздав. Як же зарадити твоєму горю?

Дівчина хотіла вже йти, та Господь Бог, піднявши правицю, зупинив її.

- Є у мене неоціненний дар, який уславить тебе на цілий світ. Це – пісня.

Узяла дівчина – Україна дарунок і міцно притиснула його до серця. Поклонилася низенько Всевишньому і з ясним обличчям і вірою понесла пісню в народ.